STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 08742

DAVID BERGELSON

Nachman Mayzel

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

נחמן מייזיל

דוד בערגעלסאָן

(30 יאָר שאַפן)

•

קאָאָפּעראַטיווער פֿאָלקס-פֿאַרלאַג
פֿון
אינטערנאַציאָנאַלן אַרבעטער אָרדן
ניו-יאָרק, 1940

ווערק פון נחמן מייזיל

חיים נחמן ביאַליק	(1921)	64 ז"ז
נאָענטע און ווייטע I	(1924)	204 "
נאָענטע און ווייטע II	(1926)	260 "
פרצעס בריוו און רעדעס	(1929)	302 "
שלום אַש	(1929)	64 "
פרץ, זיין לעבן און שאַפן	(1931)	240 "
א. ש. ליבערמאַן	(1934)	64 "
ח. נ. ביאַליק	(1934)	64 "
מענדעלע מוכר ספרים	(1936)	64 "
אויף אונדזער קולטור־פראָנט	(1936)	336 "
יוסף אָפּאַטאָשו	(1937)	192 "
טעג און נעכט אין עמק	(1938)	128 "
אברהם גאָלדפאַדען	(1939)	44 "
דער כח פון אידיש	(1939)	32 "
שלום עליכם	(1939)	40 "

Copyright by the

YIDDISH COOPERATIVE BOOK LEAGUE

of the Jewish Section, International Workers Order

80 Fifth Avenue, New York, N. Y.

January, 1940

געדרוקט אין 5,000 עקזעמפּלאַרן

490 אַסטאָריאַ פרעס, 61 איסט 4טע סטריט, ניו יאָרק

דוד בערגעלסאָן

עס איז איצט געוואָרן דרייסיק יאָר זינט דוד בערגעלסאָן האָט זיך באוויזן אין דער אידישער ליטעראַטור. זומער 1909 איז דערשינען זיין ערשט בוך „אַרום וואָקזאַל״, וואָס האָט אַרויסגערופן אין דער אידישער ליטעראַרישער וועלט גרויס אויפזען און לויב-געזאַנגען.

„אַרום וואָקזאַל״ איז דער ערשטער אַריינפאָר פון דוד בערגעלסאָנען אין דער אידישער ליטעראַטור און דער אַריינפיר צו די אַלע שפּעטערדיקע ווערק, וואָס ער האָט געשאַפן אין לויף פון די וויטערדיקע יאָרן.

„אַרום וואָקזאַל״ האָט איבערראַשט און אַרויסגערופן התפעלות מיט זיין קינסטלערישער און מייסטערישער רייפקייט, וואָס איז אַ זעלטנקייט פאַר אַן אָנפאַנגער. עס איז געקומען אַ שרייבער מיט אַן אייגענער פאָרם, מיט אַן אייגענעם טאָן, מיט אַן אייגענעם כאַראַקטער.

ווי ווייט עס איז נישט געגאַנגען מיט יאָרן און יאָרן שפּעטער דער אַנטוויקלונגס פּראָצעס פון דוד בערגעלסאָן, דעם מענטש און דעם קינסטלער, אָבער די הויפּט-שטריכן און הויפּט-טענדענצן פון בערגעלסאָן פאַרמאָגן שוין די ערשטע ווערק זיינע. מער נישט, מיט דער צייט האָט ער דערגרייכט אַלץ-מער שלימות און מייסטערשאַפט. און ווען מיר ווילן האָבן פאַר זיך אַ גאַנץ און אויסשעפּנדיק בילד פון דוד בערגעלסאָן, מוזן מיר מיטמאַכן מיט אים דעם גאַנג פון „אַרום וואָקזאַל״ ביז דעם „ביים דניעפּער״, און „ביראָבידזשאַנער״ און נאָך ווייטער.

פאַרהעלטנישמעסיק האָט דוד בערגעלסאָן נישט פיל געשריבן פאַר די דרייסיק יאָר זינט ער האָט אָפּגעדרוקט זיין „אַרום וואָקזאַל״. אַנדערע אידישע שרייבער, וואָס זיינען געקומען אין דער אידישער ליטעראַטור צו-זאַמען מיט אים און אפילו אַ פּאָר יאָר שפּעטער, האָבן פאַר אָט דער צייט באוויזן אַרויסצוגעבן מער ביכער.

עס איז דערפאַר, ווייל דוד בערגעלסאָן האָט דאָס רוב געשפּאַנט פּאַ-מעלעך און שטאַרק אָפּגעהיט. פאַר יעדן אויסלאַד, האָט געמוזט זיין ביי אים אַ לענגערע צייט פון אָנלאַד. ער האָט אויסגעטראָגן אַ ווערק, די סיטואַציע, די אַטמאָספער לאַנג, אָפטמאָל יאָרן לאַנג. עס איז קיין צופאַל נישט, וואָס אייניקע ווערק זיינען ביי אים פאַרבליבן ניט פאַרענדיקט — פאַרפּנטלעכט דעם ערשטן טייל און נישט געקענט פאָרזעצן, ווייל פאַר אָט די עטלעכע יאָר האָט זיך דאָס לעבן און דער געמיט-צושטאַנד פון מחבר אַ שיין ביסל געענדערט. און דוד בערגעלסאָן איז זעלטן-ווען סתם

אזוי א שרייבער, וואָס „פאַרפאַסט" ווערק, צו וועלכע ער גופא, ער און זיין גאַנץ אינעווייניקסט וועזן, זאָל נישט האָבן קיין אייגענע אינטימע באַציאונג. דוד בערגעלסאָן האָט זעלטן־ווען געבאָרגט שטאָף, טעמאַטיק, מענטשן, איבערלעבענישן פון דער זייט, פון דער פרעמד. ער האָט אַדורכ־געלעבט, אַדורכגעפּיבערט אַ ווערק, איידער ער איז מיט דעם געקומען אין דרויסן. ער האָט זיך אויך נישט געוואָרפן פון איין טעמע צו אַן אַנדערער, פון איין וועלט צו אַ צווייטער, ווי עס טרעפט אָפט מיט שרייבער, וואָס „וואַרפן אַרויס" איין ווערק נאָכן צווייטן אויפן „מאַרק". עס איז דעריבער פון אָנהויב אָן געווען ביי בערגעלסאָנען נישט נאָר אַ ספּעציפישע מאַניר פון שרייבן, נאָר עס איז אויך געווען אַ בערגעלסאָנישע וועלט מיט מענטשן, געשטאַלטן און סיטואַציעס. האָט מען דעריבער געמיינט, אַז ער קאָן זיך גאָרנישט אַרויסבאַפרייען פונם פאַרכישופטן קרייז פון זיינע פאַרשווינען, אַז ער איז אין געפענקעניש ביי זיי. עס איז אויסגעקומען, ווי נישט דוד בערגעלסאָן ברענגט זיי אַרויס, מאָלט זיי, נאָר זיי רינגלען אים אַרום, וויקלען אים איין אין זייערע שאָטנס און שטימונגען, אין זייערע „נאָך־אַלעמען און „אָפּגאַנג"־מאָטיוון.

דוד בערגעלסאָן איז אַ לאַנגע צייט געווען פאַרוויגט ביי דער אידישער קריטיק און ביי דעם לייענער־עולם ווי אַ „שיינשרייבער", ווי אַן עסטעט, וואָס איז ווייט און דערווייטערט פון דעם לעבן, פון דער רעאַלער ווירק־לעכקייט. עס האָט געהייסן, אַז ער איז אַדורכאויס סוביעקטיווער, אין זיך איינגעשלאָסענער שרייבער, וואָס צאַצקעט זיך מיט זיין שרייבעריי און ער גייט זיך שטענדיק אויף אַ זייטיקער סטעזשקע, אָן דער זייט פון דעם ברייטן לעבנס־שליאַך.

דער באַוואוסטער אידישער קריטיקער בעל־מחשבות האָט אין זיין אַרטיקל וועגן „נאָך אַלעמען" (1913) אָט וואָס געזאָגט וועגן דוד בערגעל־סאָנען: „... ווער איז אָט דער, פון וועמען עס שמעקט נישט מיט דער לופט פון די היינטיקע סאָציאַלע אידישע און אַלגעמיינע פּראָבלעמען? וואָס צוימט אָפּ זיין געשילדערט וועלטל פון אַלץ, וואָס האָט אַ שייכות צו אַ ברייטן געזעלשאַפטלעכן לעבן?" (בעל־מחשבות, געקליבענע שריפטן, ב' 4, ז' 168.)

איצט, ווען דוד בערגעלסאָן האָלט שוין נאָך „פענעק", „בירא־בידזשאַנער" און „צווישן לעבעדיקע מענטשן", קאָן מען עס שוין נישט זאָגן. עס לאָזט זיך אויך נישט זאָגן וועגן זיין ערשטן ליטעראַרישן פּע־ריאָד, וועגן די יאָרן 1909-1913, ווען ער האָט פאַרעפנטלעכט זיין „אַרום וואָקזאַל", „דער טויבער", „נאָך אַלעמען", „אין אַ פאַרגרעבטער שטאָט", אַז ער האָט „אָפּגעצוימט זיין געשילדערט וועלטל פון אַלץ, וואָס האָט אַ שייכות צו אַ ברייטן געזעלשאַפטלעכן לעבן".

פאַר די דרייסיק יאָר, זינט זיין „ארום וואָקזאַל", האָט דוד בערגעלסאָן אַדורכגעמאַכט אַ זייער אינטערעסאַנטן און וויכטיקן וועג. עס איז אַ צווייענדיקער פּראָצעס, דער פּראָצעס פון געזעלשאַפטלעך־אידייאישער איבערוואַנדלונג און דער פּראָצעס פון קינסטלעריש־מייסטערישער פאַרפולקאָמונג. ווען מיר גייען נאָך פּאַמעלעך, שריט נאָך טריט, ווערק נאָך ווערק, נאָך בערגעלסאָנען, זעען מיר אַן אינטערעסאַנטע אַנטוויקלונג פון אַ מענטש און שרייבער. מיר טרעפן זיך אויך אָן אויף אָפּנויגן, אויף ריסן, אויף וואַקלענישן, וואָס יעדער איינער קאָן אויסטייטשן אַנדערש, אויף זיין אופן. אָבער איצט, ווען מיר האָבן שוין פאַר זיך אַ פּערספּעקטיוו פון דריי צענדליק יאָר, לאָזט זיך זאָגן מיט דער פולער זיכערקייט, אַז דוד בערגעלסאָנס ווערק זיינען וויכטיקע וועג־צייכנס פאַר אים גופא, ווי אויך וויכטיקע צייכנס פאַר עטאַפּן און אַנטוויקלונגען אין דעם אידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן און שאַפן. און נאָך מער: אין ליכט פון דער איצטיקער צייט ווערן אויך בולטער די ווערק, וואָס מען האָט אין זייער צייט נישט געלייגט קיין ספּעציעלע אויפמערקזאַמקייט אויף זיי.

עס איז נישט גרינג אָנצוצייכענען ביי דוד בערגעלסאָנען פּינקטלעכע דאַטעס פאַר זיינע ווערק. בערגעלסאָן האָט זיינע גרעסערע שאַפונגען אָפט געשריבן אין לויף פון עטלעכע יאָר. פון דער צייט, וואָס ער האָט אָנגעהויבן שרייבן די ערשטע קאַפּיטלען און אָפטמאָל אויך דאָס רוב ווערק ביזן דרוקן זיינען אַריבער עטלעכע יאָר. דאָס איז אַ באַזונדערע אויפגאַבע פאַר אַ גרעסערער פאָרש־אַרבעט און פאַר אַ מאָנאָגראַפיע אויסצוגעפינען די צייט־שפּורן און צייט־שטימונגען אין זיינע ווערק אָדער אין טיילן פון ווערק. מוז מען זיך האַלטן ביי די דאַטעס, ווען דאָס ווערק איז פאַרעפנטלעכט. און דער גאַנג פון בערגעלסאָנען לויט די־אַ דאַטעס איז זייער אַן אינטערעסאַנטער און פיל־זאָגנדיקער: „ארום וואָקזאַל" (1909), „דער טויבער" (1909), „נאָך אַלעמען" (1913), „אין אַ פאַרגרעבטער שטאָט" (1913), „אָפּגאַנג" (1919), „אין פאַרטונקלטע צייטן" (1920), „מידת הדין" (1925), און דאָ גייען די דערציילונגען־זאַמלונגען „וועלט־אויס וועלט־איין", „שטורעם טעג", „צוג־ווינטן" און אַנדערע ביז זיין „ביים דניעפּער" (1932), „בירא‍ָבידזשאַנער" (1934), „צווישן לעבעדיקע מענטשן" (1935) און די קאַפּיטלעך פון צווייטן טייל „ביים דניעפּער", וואָס ווערן לעצטנס געדרוקט אין פאַרשיידענע אויסגאַבן אין ראַטנפאַרבאַנד.

עס איז אַן אינטערעסאַנטער גאַנג פון אַ קינסטלער־מייסטער, און אויך פון אַן ערנסטן קינסטלער מיט אַ טיפן און אייגענעם קוק אויף דעם אידישן לעבן. ער האָט געטראָגן געזעלשאַפטלעכע לאַסטן און אחריותן אויף זיך און געהאַלטן זיי אין אויסלאַדן אין זיינע ווערק פון פאַרשיידענע צייטן

און פּעריאָדן. זיינע ווערק זיינען דעריבער נישט בלויז אויסגעצאָוועט אין אייגענער שוים, זיי זיינען אויך פּראָדוקטן פון די כחות־געראַנגלענישן אויף דער אידישער גאַס.

דוד בערגעלסאָן איז פון די צילבאַוואוסטיקסטע קינסטלער ביי אונדז. ער האָט געפירט חשבונות מיט דער אַרומיקערווירקלעכקייט. זיינע געשטאַלטן זיינען אַדורך די קרייץ־פייערן פון דער צייט, געטריבן דורך קאָנקרעטע, רעאַלע סאָציאַלע כחות, און אפילו די שטימונגען, די בענקעניש פון זיין מיליע, זיינען אויך אַ פּועל־יוצא פון סאָציאַל־געזעלשאַפטלעכן צושטאַנד און סיטואַציע. שוין אין זיין „אַרום וואָקזאַל" פילן מיר, ווי שאַרף עס שניידט זיך אַריין אין דעם לעבן פון יעדער אַרויסגעבראַכטער געשטאַלט די אַרומיקע ווירקלעכקייט. מער נישט, אין יענער צייט האָט ער געגעבן מער דעם אָפּהילך, דעם אָפּקלאַנג פון די געשעענישן. די אַלע אַרום־וואָקזאַל־געשטאַלטן זיינען לעבעדיקע, רעאַלע געשטאַלטן, פּאָרשטייער פון דעם אידישן קליינבירגערטום, זיי זיינען געגעבן געוואָרן מיט אַזאַ עכטקייט און רעאַלקייט, אַז איניקע האָבן דאָן אין יענער צייט, געמיינט נישט אַנדערש, אַז דוד בערגעלסאָן איז אַן עלטערער מאַן, אַ מעקלער, וואָס אַלע זיינע יאָרן האָט ער אָפּגעלעבט אין דער אַרום וואָקזאַלישער סביבה, און לאַחר מעשה האָט ער אַזוי עכט און אַזוי אינטים־אייגן באַשריבן זיך אין זיינע אַרומיקע מענטשן.

און נאָך מער איז עס געווען קאָנטיק אין „נאָך אַלעמען", וואו דוד בערגעלסאָן האָט אַרויסגעפירט שיכטן פון דער אידישער מיטל־בורזשואַזיע און אויך פּאָרשטייער פון דער אידישער אינטעליגענץ פון די יאָרן נאָך דער רוסלענדישער רעוואָלוציע פון 1905־1906. און אַזוי אין די אַלע אַנדערע ווערק, וואו דוד בערגעלסאָן האָט אויף זיין שטייגער אויפגעכאַפּט שטימונגען און אומשטענדן פון די רעאַקציע־יאָרן אין צאַרישן רוסלאַנד, געגעבן דעם בין־השמשות, די צווישנצייט פון 1906 און 1914. נאָך איבערצייגנדיקער גיט ער דאָס אידישע לעבן אין „אָפּגאַנג", אין די „פּאַרטונקלטע צייטן", און אין די קלענערע דערציילונגען, וואו ער כאַפּט אויף אַ געשיכטע, אַ געשטאַלט, וואָס טראָגט אין זיך די געראַנגלענישן, דעם ווי, דעם תוך פון אַ שיכט אין אידישן לעבן, וואָס מאַכט אַדורך אַ באַשטימטן גאַנג, ענדערונג, פּראָצעס אין דער געגעבענער צייט.

בערגעלסאָן איז נישט קיין דורכאויס־רעאַליסטישער שילדערער. ער איז דער זינגער, באַזינגער פון דער געשילדערטער וועלט אָדער געשטאַלט. בערגעלסאָן גיט צו דאָס עלעגישע, דאָס יום־טובדיקע צו דעם רעאַלן. עס איז אַ מין נעאָ־רעאַליזם, אַ מין סינטעז פון מאַטעריע און גייסט, אַ סינטעז פון וואָר און טרוים. דאָס רעאַלע קומט אַרויס באַשיינט מיט אַ באַ־

זונדערער באַשטראַלטקייט, עס ווערט באַגלייט מיט נאָכזינגענדיקע און נאָכשפּילנדיקע מאָטיוון.

אויפגעצויגן אויף דער רייכער פּסיכאָלאָגיש־פּאַרטיפטער, געזעלשאַפטלעך־פאַראַנטוואָרטלעכער און ברייט־פאַרצווייגטער רוסישער ליטעראַטור, אויפגענומען די אידישע קולטור פון אירע ערשטע מקורים, אויסגעוואַקסן און לעבנדיק צווישן אַ רייך־פאַרשיידנאַרטיקער אידישער מיליע, האָט אים נישט באַפרידיקט די דעמאָלסדיקע אידישע ליטעראַטור פון נאָך די רעוואָלוציע־יאָרן. פאַר די אויגן איז געווען אַ רייך און קאָלירפול אידיש לעבן אין דער רייכער שטאָט קיעוו, דאָס לעבן האָט געלאָקט מיט די אַלע סאָציאַלע קאָנפליקטן און קאָליזיעס; אָרעם און אָרעם — אינטערעסאַנטע געשטאַלטן, פּאָזיטיווע און נעגאַטיווע. האָט מען געמאָנט ביי זיך אַרויסצואַנטפּלעקן אָט די געוואַלדיקע עשירות, וואָס די אידישע שרייבער פאַרזען.

פאַרברייטערן די ראַמען פון דער אידישער ליטעראַטור, אַריינברענגען אין איר דאָס רייכע, קאָמפּליצירטע, וואָס דאָס לעבן פאַרמאָגט, און דערביי לייגן ספּעציעלע אויפמערקזאַמקייט אויף דער פאָרם, אויפן סטיל — דאָס איז געווען דער בערגעלסאָן־נוסח. עס איז אויסגעקומען, אַז די „אָפיציעלע" אידישע ליטעראַטור אין וואַרשע גייט צופיל מיט אויסגעטראָטענע וועגן, און די שרייבער זיינען אַוועקגערוקט פונם ברייטן לעבנס־שטראָם. שיכטן און פלאַסטן זיינען אָנגעוואַקסן אין אידישן לעבן; פאַר די אויגן — ברייט־פאַרצווייגטע אידישע משפחות; עס גייען אָרום מענטשן, וואָס טראָגן אין זיך לעבן, און זיי פאַרבלייבן פרעמד דעם אידישן שרייבער. דאָס לעבן האָט ווי געשריגן: „שילדערט מיך, גיט מיר אַ קינסטלערישן תיקון!"

* * *

„אָרום וואָקזאַל" איז דערשינען אין וואַרשע, אין דער דעמאָלסדיקער מעטראָפּאָליע פון דער אידישער ליטעראַטור,ביים באַקאַנטן אידישן פאַרלעגער י. לידסקי. אָבער נישט וואַרשע און נישט די וואַרשעווער ליטעראַרישע סביבה האָט אויפגעצויגן און אויפגעבאַוועט דוד בערגעלסאָנען, נאָר די שטאָט קיעוו. דאָרט איז פאָרגעקומען זיין ליטעראַרישער געבורט און דאָרט איז ער פאָנאַנדערגעוואַקסן.

אין דער דעמאָלסדיקער אידישער עפנטלעכקייט האָט אַזוי גוט ווי געגאָלטן אַ וואַרשעווער גאַנג אין דער ליטעראַטור און אַ ווילנער. אין וואַרשע איז געווען מער אַ ליטעראַרישע פּראָדוקציע, עס זיינען אויפגעקומען מיטאַמאָל עטלעכע טעגלעכע צייטונגען, וואָס האָבן פאַרלאַנגט „שטאָף", „סחורה עובר לסוחר". איז געווען טאַקע אַ פּראָדוקציע אויף טיש און אויף בענק. ליטעראַרישע פאַבריקלעך, וואָס האָבן אַרויסגעוואָרפן אויסאַרבעטונגען און אָפּט גאַנץ טאַנדעטנע. שטיקלעך און ברעקלעך, סיי לויטן

אינהאַלט און סיי לויט דער פאָרם. אַנשטאָט ברייטע קינסטלערישע לייוונטן — קליינע מאָמענטאַלע פאָטאָגראַפיעס. עפּעס גאַנץ אַנדערש איז געווען ווילנע אין יענער צייט. דאָרט זיינען אויפגעקומען די פּאַרטיי־זשורנאַלן, וואָס האָבן אויסגעטיילט אַן אָרט פאַר ליטעראַטור און פאַר ליטעראַטור־פּראָבלעמען. אין ווילנע האָט זיך גענומען אויספּיקן און אויס־קריסטאַליזירן דער שאַפנדיקער אידישיזם — אמת נאָך אין אַ נישט קלאָרער פאָרם און מיט דערוויילאַ צעשוואומענעם אינהאַלט און מיט צו־שטאַרקע אָפּנויגן און פשרות צו רעאַקציאָנערע שטימונגען און מאָטיוון. וואַרשע איז געווען צו־פאַרשמייעט און ווילנע — מער פאַרטיפט אין זיך. איז דעריבער דער ווייטערדיקער גאַנג און אַנטוויקלונגס־פּראָצעס פון דוד בערגעלסאָן געווען פאַרבונדן מיטן ווילנער פאַרלאַג פון ב. קלעצקין, מיטן זשורנאַל „די יידישע וועלט", וואו דוד בערגעלסאָן איז געווען אַ נאָענטער מחותן, און וואו ער האָט געדרוקט זיין „נאָך אַלעמען" און „אין אַ פאַר־גרעבטער שטאָט". די דעמאָלדיקע אידישע ליטעראַרישע ווילנע איז נישט געווען צופרידן מיט דער פאַרהאַוועטער אידישער ליטעראַרישער וואַרשע און איבער די קעפּ פון אַ סך שרייבער זיך „איבערגערופן" מיט פּרצן און נאָך אייניקע, וואָס זיינען געגאַנגען אין פּרצעס דרכים.

די אידישע ליטעראַטור ווי אַ צווייג פון דעם קולטור־שטאַם, דער אידישער ראָמאַן ווי אַ פּועל־יוצא פון דעם שאַפנדיקן אידישן לעבן, דאָס אידישע ווערק, וואָס זאָל אַרויסברענגען דאָס ברויזנדיקע און יוירנדיקע אין דער אידישער וועלט, און אויסדריקן דאָס אינטימע פון דעם אידישן מענטש און פון דער אידישער אינטעליגענץ, דאָס אידישע שאַפן, וואָס זאָל זיין אַ מיטשותף צו די זוכענישן און דערגרייכונגען, און נישט זיין הינטער־שטעליק לגבי דעם אַרומיקן לעבן — דאָס אַלץ איז געווען שטאַרק געאַנט, הגם נאָך נישט קלאָר פאָרמולירט אין די יונגע ליטעראַרישע קרייזן, וואו דוד בערגעלסאָן איז געוואַקסן און האָט זיך אַנטוויקלט די ערשטע יאָרן פון זיין שרייבן.

ווי באַלד מען איז געווען ווייט פון דעם ליטעראַרישן צענטער, איז ווי מען וואָלט זיך אַליין צו דעם אַלעמען דערטראַכט. איז דעריבער פאַרשטענדלעך דאָס שפּאָר ביסל נעגאַציע פון דעם ליטעראַרישן צענטער און די אייגענע איינבילדונג, די איבערשאַצונג פון אייגענע כחות.

„אַרום וואָקזאַל" האָט אַרויסגערופן ביי דער דעמאָלדיקער אידישער קריטיק באַוואונדערונג און איבערראַשונג. מען האָט זיך געחידושט, פון וואַנעט אָט דער שרייבער קומט, ווער איז ער, וואָס ברענגט ער אַריין אין דער אידישער ליטעראַטור. שרייבט גלייך א. ווייטער, אַז „ד. בערגעלסאָן איז געקומען אין דער ליטעראַטור מיט אַ גרויסן אייגנס", און אַז „דאָס בוך

איז נישט קיין געוויינלעך ביכל, דאָס בוך איז אַ יום־טוב; אַ געשעעניש, אַ זייער באַדייטנדיקע געשעעניש". ש. ניגער האָט געשריבן, אַז „בערגעלסאָן קומט צו אונדז מיט זיין אייגענעם וועג, און טאָמער האָט ער מוסטערן, זיינען עס ניט די, וואָס זיינען אָנגענומען ביי אונדז". און בעל־מחשבות פרעגט: „ווער איז דוד בערגעלסאָן, וואָס מאָלט אונדז אַ פּאַרוואָרפענעם העק, אַ ,שטעטל', אַ ,דערפל' . . . און וואָס איז דאָך ניט דאָס שטעטל, דאָס דערפל, דער העק, וואָס ביי אַנדערע שרייבער?"

און דאָס אייגנאַרטיקע, ספּעציפיש־בערגעלסאָנישע באַגלייט אַזוי אַלע זיינע ווערק פון די ערשטע ביז די לעצטע. ווי עס זאָל זיך נישט ענדערן פאַר דער צייט די טעמאַטיק, די אַטמאָספער, דער געמיט פון דעם קינסטלער, פאַרבלייבט אַלץ דער בערגעלסאָן־טאָן, אָט די ספּעציעלע נאָענט־קייט, אינטימקייט פון דעם מחבר צום געשילדערטן מענטש.

עס איז געווען ביי אים און פאַרבליבן דער סוביעקטיווער צוגאַנג צו שטאָף, צו די מענטשן, וואָס ער ברענגט אַרויס אין זיינע ווערק. ער קאָן נישט קומען צו אַ פרעמד לעבן, פאַרוואַרפן נעצן און אַרויספאַנגען פון דאָרט געשטאַלטן, סיטואַציעס, צוזאַמענשטויסן. ער מוז זיין אויסגעבונדן, אינערלעך אויסגעבונדן מיט זיינע פאַרשווינען, געבן זיי און נעמען פון זיי; ער מוז ווערן אַ שותף, אַ באַטייליקטער צו זייער לעבן־שאַפן — און ערשט דאַן איז ער מסוגל אַריינצולעבן זיך אין זייער לעבן, אַרויסצופילן זייערע געפילן, ערשט דאַן איז ער בכח צו שרייבן וועגן זיי. און דעריבער דאָס עמאָציאָנעלע אין זיינע ווערק, דעריבער דער עלעגישער טאָן, דער לירישער באַגלייט־מאָטיוו, וואָס ציט זיך איבער זיינע ווערק, אויך די סאַמע רעאַליס־טישע. און דערפאַר איז ביי אים די שפּראַך אַ ריטמישע, אַ זינגענדיקע. אָבער אויך אין זיינע ערשטע ווערק, וואו דער אימפּרעסיאָניסטישער עלע־מענט איז געווען אַ דאָמינירנדיקער, אויך דאָרט האָט ער זיך נישט געלאָזט אינגאַנצן באַהערשן פון דעם עמאָציאָנעלן.

עס איז פאַראַן אַ צילבאַוואוסטקייט אין זיין שאַפן, עס איז פאַראַן אַ פירנדיקער געדאַנק אויך אין די ווערק, וואו ער האָט, דוכט זיך, נישט געשטעלט קיין ספּעציעלע אויפגאַבן און פאָדערונגען.

אין ליכט פון זיינע שפּעטערדיקע ווערק קאָנען מיר בעסער אויפנעמען זיינע פריערדיקע שאַפונגען.

דעריבער איז וויכטיק ביים שטודירן בערגעלסאָנען מיטצומאַכן מיט אים דעם קינסטלערישן און אידעאָלאָגישן וועג, וואָס ער האָט אַדורכגעמאַכט אין לויף פון די דרייסיק יאָר פון זיין שאַפן.

פון ווערק צו ווערק

(פון „אַרום וואָקזאַל", 1909, ביז „צווישן לעבעדיקע מענטשן", 1935)

אין אַן אַרטיקל, וואָס דוד בערגעלסאָן האָט נישט לאַנג פאַרעפנטלעכט וועגן שלום עליכמען („סאָוועטישע ליטעראַטור", מערץ־אַפּריל, 1939), שרייבט ער אין די ערשטע פּאָר שורות: „שווער צו געפינען נאָך אַ שרייבער, וואָס האָט אין זיינע ווערק אַזוי ווייניק אויסגעטראַכט און אַזוי ווייניק צוגעטראַכט, ווי שלום עליכם. מיט יעדער אָנגעשריבענער שורה איבערצייגט ער דעם לייענער: „דער מענטש, וואָס גייט מיך אָן, פאַרמאָגט אַליין אַלע נויטיקע פאַרבן און שטריכן פאַר אַ קאָמפּאָזיציע. כדי צו סעקורירן אים פון אַלע בייזוויליקע ליטעראַרישע צוגעבעכצן, לאָז איך אים אַליין רעדן."

אין אַ געוויסער מאָס לאָזט זיך דאָס זעלבע זאָגן אויך וועגן דוד בערגעלסאָן: זעלטן וועלכער שרייבער ביי אונדז זאָל אַזוי ווייניק האָבן אויסגעטראַכט און אַזוי ווייניק צוגעטראַכט ווי דוד בערגעלסאָן. זיינע אַלע געשטאַלטן קומען פון לעבן, דוד בערגעלסאָן האָט זיי פון לעבן אַרויסגעבראַכט און אַריינגעבראַכט אין זיינע ווערק לעבעדיקע, אָטעמדיקע, צאַפּלדיקע.

מיר האָבן שוין פריער געשריבן, אַז ווען עס איז מיט דרייסיק יאָר צוריק דערשינען דער „אַרום וואָקזאַל", האָט מען אין די ליטעראַרישע קרייזן געמיינט, אַז דער דאָן אומבאַקאַנטער דוד בערגעלסאָן איז אַן עלטערער מאַן, אַ איד אין די יאָרן, וואָס האָט באַשריבן זיין אייגן לעבן פון אַ מעקלער ביי דער באַן און פון זיין אַרומיקער סביבה. אַזוי נאַטירלעך איז געווען געשילדערט דאָס אַרום וואָקזאַל־לעבן, אַזוי אייגן און אמתדיק, אַז נישט אַנדערש — דער מחבר איז איינער פון די אַרויסגעבראַכטע פּאַרשוינען.

און אָט די עכטקייט גיט צו דוד בערגעלסאָנס ווערק אַ ספּעציעלע איבערציייגטקייט, און דערפאַר איז דער איינדרוק פון די ווערק אַ שטאַרקער. וויפל אַפּנויגן דוד בערגעלסאָן האָט נישט געמאַכט פאַר די דרייסיק יאָר פון זיין שאַפן, וויפל מאָל ער האָט זיך נישט פאַרקערעוועט פון זיין הויפּטוועג אויף זייטן־וועגן, אויף זייטן־שטעגן, אָבער ער גייט נאָכאַנאַנד זיין שליאַך, דעם דרך־המלך פון דעם אידישן לעבן, און אויף זיין גאַנג נעמט ער אויף, נעמט ער אַרום שטיקער אידיש לעבן, לעבעדיקע געשטאַלטן פון

דער אידישער ווירקלעכקייט, וואָס זיינען טעטיק און אַקטיוו אין דער אי־דישער וועלט אין דעם קליינשטעטל, אין דער גרויסער שטאָט.

אין דעם דערמאָנטן אַרטיקל זאָגט דוד בערגעלסאָן וועגן שלום עליכמען, אַז „. . . די באַטראַכטונגען און אַפילו די נאַטור ווערט געגעבן (דורך שלום עליכמען) דורכאויס פונם שטאַנדפּונקט פונם פּערסאָנאַזש".

אויך אָט די באַצייכענונג איז אין אַ גרויסער מאָס צוגעפּאַסט פאַר דוד בערגעלסאָנען. ווי בערגעלסאָן זאָל נישט זיין צילבאַוואוסט אין זיין שאַפן, ווי ער מעסט און וועגט נישט יעדעס וואָרט, יעדן אויסדרוק, ווי ער איז נישט סוביעקטיוו אין זיין שאַפן, אָבער זיינע טיפּן און געשטאַלטן זיינען דורכאויס לעבעדיקע און די „באַטראַכטונגען און אַפילו די נאַטור ווערט געגעבן דורך אים דורכאויס פונם שטאַנדפּונקט פונם פּערסאָנאַזש".

דוד בערגעלסאָן מאָלט אַפילו די וואָקזאַל־געביידע אויך פונם שטאַנד־פּונקט פון זיינע פּאַרשוינען. דער וואָקזאַל און די אַרומיקע סביבה זיינען ווי די מענטשן און זייער לעבן, זיי זיינען ווי פון איין טויג געקנאָטן.

„ווייט, ווייט ביי דער הויך פון אַ קליינעם באַרג קומען זיך די וועגן צונויף און בוקן זיך פון דאָרט צום שטיינערנעם און רויטן וואָקזאַל. אַ הויכער איז ער, דער וואָקזאַל, אַ רויטער און צווייגאָרנדיקער, און שטיין שטייט ער שוין דאָ פון יאָרן אַ פאַרגליווערטער און טויטער, און ווייזט דער געגנט אויס ווי אַ פאַרכישופטער היטער, וועלכן עס האָט אַמאָל עמעץ פאַרשלעפערט מיט אַן אייביק־מעלאַנכאָלישן דרעמל."

מיט אַ זייט שפּעטער מאָלט דוד בערגעלסאָן די מענטשן אַרום דעם וואָקזאַל, די סביבה, די פּאַרשוינען און ער שרייבט:

„אַזוי פּוסט, מרה־שחורהדיק און נודנע איז געווען, ס'האָט זיך קיינעם ניט געוואָלט רעדן, פונם אָרט זיך אַ ריר טאָן. און די מענטשן האָבן גע־שוויגן, געשטאַנען אַן שום באַוועגונג און שוין אויסגעזען אַזוי מעלאַנכאָליש און שלעפעריק ווי זעלבסט דער אַלטער פאַרשטיינערטער וואָקזאַל."

אַזוי, אויף אַזאַ אופן האָט בערגעלסאָן אויפגענומען און אויפגעפּאַסט דאָס אידישע לעבן, די אידישע מענטשן אין יענער צייט.

עס זיינען געווען די שווערע רעאַקציע־יאָרן, די יאָרן נאָך דעם רע־וואָלוציאָנערן אויפברויז פון 1905־1906, ווען די צארישע מאַכט האָט פאַרטרונקען אין בלוט דאָס ביסל פרייהייט, וואָס מען האָט אַרויסגעריסן פון אירע ציין. די יאָרן, ווען איבער דעם לעבן פון רוסלאַנד און נאָך מער — איבער דעם לעבן פון די רוסישע אידן — זיינען געהאַנגען שווערע כמאַרעס, און די הערצער זיינען געווען פול פאַרצווייפלונג און רעזיגנאַציע. די געזעלשאַפטלעכקייט איז געווען באַהערשט מיט ירידה־שטימונגען; ווער עס האָט זיך פאַררוקט אין אייגענע ווינקלען, ווער עס האָט גענומען פרייִ־דיקן אויסגעלאַסנקייט און ווער עס האָט גערופן צוריק אין שול אַריין.

בערגעלסאָן, אויפגעוואַקסן אין אַ גביריש הויז, יונג פאַריתומט גע־וואָרן פון דעם פאָטער, דעם בעל־הבית, אויפגעצויגן אַרום אַן עלטערער מאַמע צווישן גרויסע, גרוימע און שטילע חדרים, האָט איינגעזאַפּט אין זיך אַ נאָגנדיקע בענקשאַפט פון אַ לעבן, וואָס גייט אונטער, וואָס גייט אויס. אַמאָל איז אין דעם הויז געווען טומלדיק, רוישנדיק, און איצט — בין־השמשות, אַפּגאַנג און אונטערגאַנג. פּאַסט ער אַזוי אויף דאָס לעבן אַרום, זאַפּט ער איין אומעטום שקיעה־מאָטיוון.

אויף די ערשטע פאַר זייטלעך פון זיין „אַרום וואָקזאַל" מאָלט ער אַזוי די שטימונג, וואָס האָט געהערשט אַרום און אַרום:

„פון ווייט איז דער צוג געלאָפן און געטראָגן האָט ער מיט זיך אַ גוטע און פריילעכע בשורה פאַרן וואָקזאַל און פאַר דער געגנט. אָבער נאָך אינם ערשטן טרויעריקן אָפּהילך פון זיין לאַנגן און פריילעכן פייף האָט ער זיך שוין איבערצייגט, אַז די מרה־שחורה איז דאָ זייער טיף און אייביק, ער איז שוין צום וואָקזאַל צוגעקראָכן פּאַמעלעך מיט געפּאַלענעם געמיט און דאָרט שטיין געבליבן מיט אַ שווערן זיפץ. ‚אומזיסט ... אומזיסט ... און פאַרפאַלן, אַלץ פאַרפאַלן' — האָט זיך אַ טויבער קלונג צוזאַמען מיטן זיפצן אַרומגעטראָגן."

„פאַרפאַלן, אַלץ פאַרפאַלן" — דאָס איז אַ מין לייט־מאָטיוו פאַרן גאַנצן בוך, פאַר די לעבנס פון די פאַרשיידענע געשטאַלטן אין בוך — אָנגעהויבן פון ביינוש רובינשטיין, די יונגע פרוי קלאַרע, און די אַלע אי־בעריקע. טוט ערגעץ וואו ביי וועמען אַ פלעמל גליק, איז עס ווי די „גוטע און פריילעכע בשורה" פון דעם צוג, וואָס לויפט אָן און פאַרשווינדט און מאַכט דערנאָך די מרה־שחורה טיפער און שטאַרקער.

עס פלעכט זיך אַריין אין דעם בוך אַ יונגער בחור אַן עקסטערן, וואָס פאַרמעסט זיך אויף אַ נײַ לעבן. אָט דער בחור פאַרמאָגט אַן אַנדער געמיט, ער ברענגט אַריין אַן אַנדער טאָן אין דעם אַרומיקן פאַרצווייפלטן לעבן, אָבער ער איז אַן אויסנאַם, ער קאָן נישט ענדערן די אַרומיקע שטימונג, און ער ווערט אַליין ווי אַריינגעצויגן אין דער פאַרצווייפלונג.

די סביבה, וואָס איז אַרויסגעבראַכט געוואָרן אין דעם „אַרום וואָק־זאַל" האָט אַ נאָענטע שייכות מיט דעם אידישן טרויעריקן און טראַגישן לעבן אין דער צאַרישער צייט, וואָס איז אַרויסגעבראַכט געוואָרן דורך שלום עליכמען אין זיינע קאַסרילעווקער מעשיות. מער נישט, וואָס דאָ איז שוין פאַר אונדז נישט דאָס שטעטל גופא, נאָר אַ מין ווייטערדיקער המשך פון דעם שטעטל. דערצו איז דאָס לעבן אַרויסגעבראַכט דורך אַ קינסטלער, וואָס פאַרמאָגט אַ גרויסע דאָזע ליריזם. „אַרום וואָקזאַל" איז אַ מין עלע־גיע, געשריבן אין אַ טיף־עלעגישן טאָן. ס'איז אַ טרויעריק געזאַנג וועגן אַ לעבן, וואָס האַלט ביים אונטערגיין.

גאָר פון אַן אַנדער מין און כאַראַקטער איז די דערציילונג „דער טויבער", וואָס בערגעלסאָן האָט אָנגעשריבן אין דערזעלבער צייט, וואָס ער האָט געאַרבעט אויף זיין „אַרום וואָקזאַל", און פאַרעפנטלעכט אינם קיעווער „יידישן אַלמאַנאַך", 1910.

אין דער דערציילונג „דער טויבער" האָט זיך אַרויסבאַוויזן בערגעלסאָן פון אַ נייער זייט. ער איז דאָ מער רעאַליסט, די טיפּן זיינען געמאָלן שאַרפער, אויסדריקלעכער, ווייל זיי דאַרפן אונטערשטרייכן די קעגנזאַצן, וואָס אויף זיי איז געבויט די געשיכטע און דער אָנוואַקסנדיקער קאָנפליקט.

מיט דעם „אַרום וואָקזאַל" זיינען ביים קינסטלער פאַרבונדן שטיקער לעבנס, אייגענע, אינטימע, מענטשישע געשטאַלטן; אין דעם „טויבן" איז שוין בערגעלסאָן מער אָביעקטיווער שילדערער. אין דעם „אַרום וואָקזאַל" (ווי דערנאָך אין „נאָך אַלעמען" און נאָך שפּעטער אין „אָפּגאַנג") איז דער עמאָציאָנעלער מאָמענט שטאַרקער, אין דעם „טויבן" (ווי שפּעטער אין דער „פאַרגרעבטער שטאָט") איז דער רעאַליסטישער, אָפּטמאָל — נאַטוראַליסטישער עלעמענט—פולער. דאָ זיינען שוין די זאַצן קורצער, אָפּגעהאַקטער, די שטריכן בולטער, שאַרפער; איבער דער גאַנצער דערציילונג לאָזט זיך פילן דער כאַראַקטער פון דעם טויבן. עס חזרט זיך דאָ איבער, ווי בערגעלסאָן גופא זאָגט וועגן שלום עליכמען, אַז „די באַטראַכטונגען און אפילו די נאַטור ווערט געגעבן דורכאויס פונם שטאַנדפּונקט פונם פּער־סאָנאַזש". עס איז אַרויסגעבראַכט אַ שטיק אידיש שטייגער־לעבן פון פאַר דער רעוואָלוציע פון 1905־1906, עס איז געגעבן די גבירישע משפחה ביק גאָר אַנדערש ווי זי איז געגעבן ביי בערגעלסאָנען אין „נאָך אַלעמען". דאָס לעבן ווערט באַוויזן דורך דעם טויבן, וואָס „אין ביידע זייטן פון זיין גרויסן קאָפּ הענגען ווי צוויי שמאַטעס גרויסע און טויבע אויערן". דער טעמפּאָ פון דער דערציילונג גייט אויך אַזוי שווער און די האַנדלונג פאַרענדיקט זיך לסוף מיט אַ טויבן אָפּהילך. עס איז ווי בערגעלסאָן וואָלט געקוקט אויף דעם אַרום דורך די „גרויסע, בלייקאַלירנדיקע אויגן" פון דעם טויבן. דער טויבער איז דער מיטלפּונקט, דער „חוט־השדרה" אין דער דערציילונג.

אין דער אידישער ליטעראַטור פון יענער צייט האָבן זיך אָנגעהויבן ווייזן גאָר אַנדערע געשטאַלטן. דער „פּראָסטאַק", דער עם־הארץ האָט אָנ־געהויבן זיך אַריינרייסן אין דער אידישער ליטעראַטור, וואָס האָט נאָך ווייניק געהערט האַסטיקע און פעסטע טריט. עס איז גענוג צו פאַרגלייכן בערגעלסאָנס טויבן מיט פּרצעס באָנציע שווייג. באָנציע שווייג איז אַלע זיינע יאָרן געווען אַן ערלעכער לאַסט־טרעגער. ער האָט „שטיל געלעבט און איז שטיל געשטאָרבן". און אפילו דאָרטן, אויפן עולם האמת, ווען מען הייסט אים נעמען אַלץ וואָס זיין האַרץ באַגערט, בעט ער נאָר „אַ הייסע בולקע מיט פרישע פּוטער". דאָס גאָר, ער דאַרף גאָרנישט, ער פאַר־

לאַנגט גאָרנישט. דער טויבער ביי בערגעלסאָנען איז אויך אַ טרעגער, אָבער ער איז שוין אַדורכגעדרונגען מיט פּראָטעסט־געפילן. ער קאָן שוין קיין עוולות נישט פאַרליידן, ער טראָגט האַס אויף זיין בעל־הבית, וואָווע ביק. ער זיצט ביי דער הייסער הרובע און טראַכט, „אַז ער, דער טויבער, האָט ליב וואַרעמקייט, אויך האָט ער ליב אַ קאָפּ פון פיש, הייסע און פרישע חלה און אַ שטיקל פעט פליש, דאָס זעלבע פעטע פליש, וואָס דער ביק האָט אַמאָל פאַר אים אין די אויגן געגעסן". און אַז מען באַגייט קעגן אים און קעגן זיין טאָכטער אַן עוולה, גייען אים „די געבליטן אַריין אין קאָפּ" און ער איז גרייט צו נעמען נקמה. כאַפּט ער די האַק, האַקט אָפּ דעם עק פון ביקס בהמה און איז אויך גרייט אויפצוהויבן די האַק אויף דעם בעל־הבית ביק גופא.

עס איז אינטערעסאַנט: מיט צוואַנציק יאָר שפּעטער, אין 1929, האָט דוד בערגעלסאָן איבערגעמאַכט זיין דערציילונג אויף אַ דראַמע און עס אַ נאָמען געגעבן „אויבן און אונטן". ער האָט די ראַמען פון דער דערציילונג שטאַרק פאַרברייטערט, ער האָט אַרויסגעבראַכט פולער וואָווע ביקס גבירישע שטוב, געגעבן די בייטמיל מיט אירע אָנגעשטעלטע, אַרויס־געבראַכט די קאָנטאָר מיט די תבואה־הענדלער און תבואה־מעקלער און אויך געגעבן די קיך, וואו דעם טויבנס טאָכטער, אסתר, לעבט איבער די טראַגעדיע מיט שלמהן, דעם רייכן זונדל, וואָס פירט זי צו זעלבסטמאָרד. אין דער פּיעסע האָט בערגעלסאָן געגעבן נאָכאַנאַנד, איינס אַרום אַנדערן, דאָס לעבן אויבן, אין דער גבירישער שטוב, און אונטן — אין קיך אָדער אַרום דער פאַבריק. דער צושויער האָט פאַר זיך כסדר די צוויי באַזונדערע און קעגנפנדיקע וועלטן. די אַקציע טראָגט זיך אַריבער פון איין וועלט אין דער צווייטער. עס ווערט געגעבן פולער און גאַנצער די גבירישע מיליע, אין וואָך און אין יום־טוב (איין לענגערע סצענע קומט פאָר שמחת־תורה ביי די הקפות). וואָווע ביק וויל רייך ווערן אויפן חשבון פון די אָרעמע, ער הויבט די פּרייזן אויף דעם מעל, וואָס זיין מיל אַרבעט אויס, עס קומט צו אַ מין הונגער־בונט פון די שטעטלישע אָרעמעלייט. אָט דער מאָמענט איז אין דער דערציילונג איינגאַנצן נישטאָ. עס איז אַזוי־אַרום אַרויסגע־בראַכט אַ פאַרשאַרפטער קלאַסן־קאַמף אין אַן אַמאָליקער אידישער שטאָט, מיט סטרייקנדיקע אַרבעטער און מיט פּאָליציי, וואָס פאַרשטיקט דעם סטרייק לויט דער בקשה פון דעם גביר.

אין דער דערציילונג, ווי אויך אין דער פּיעסע, זיינען שאַרף געגעבן וואָווע ביק, זיין פרוי, זייער זונדל. אויך זיינען שאַרף געמאָלן מיט אַ פּאָר שטריכן די מעקלער (אין דער פּיעסע). שוואַכער קומען אַרויס די אַר־בעטער, מער אָנדייט, ווי קאָנקרעטע שטריכן. עס איז נאָך נישטאָ דער באַ־וואוסטזיניקער אַרבעטער. מיר האָבן דאָ אַ שטומען פּראָטעסט, אַ בלינדן,

וואָס זיין אויסדרוק איז דער טויבער. אין דער פּיעסע איז אויך אַריינגע־פירט אַ טיפּ יואליק, וואָס אין דערציילונג איז ער פּיני, דעם פאַרבעדמס זון, „אַן אָדעסער זשוליק". אים שדכנט עס נטע דער שדכן אסתרן פאַר אַ חתן. אין דער פּיעסע וואַקסט ער אויס אין אַ ראָמאַנטישער געשטאַלט, ער איז אַ פידלער. ער פאַרגעטערט אסתרן. עס איז אַ קעגנזאַץ צו דעם גבירישן בנאַק, שלמהקע, וואָס באַגייט זיך מיאוס מיט אסתרן און דערפירט זי ביז צו זעלבסטמאָרד.

די פּיעסע „דער טויבער" אָדער „אויבן און אונטן" אָדער „די ברויט מיל" (ווי זי האָט געהייסן אין פאַרשיידענע ערטער) איז אויפגעפירט גע־וואָרן דורך פאַרשיידענע טעאַטערן אין ראַטנפאַרבאַנד, אין פּוילן און אין אַנדערע לענדער, מיט גרויס דערפאָלג.

די האַנדלונג קומט פאָר אין אַ קלענערער שטאָט אין אוקראַינע, פאַר 1905. עס איז דאָ אפילו אַ „חבר פון צענטער צאַלי", אָבער דער דעה־זאָגער איז מער דער טויבער מיט דער האַק, ווי צאַלי מיט דער פּראָקלאַ־מאַציע. מער אויפברויז, מער בלינדער בונט ווי צילבאַוואוסטער קאַמף.

פון דער נישט־גרויסער דערציילונג, „דער טויבער" (1909) איז שפּע־טער (אין 1929) ביי דוד בערגעלסאָן אויסגעוואַקסן אַ דראַמאַטיש ווערק, וואָס האָט אַרויסגעבראַכט אין פאַרשיידענע סצענעס צעברעקלטע שטיקער לעבנס, לעבעדיקע געשטאַלטן, פאַרשווינען פון די צוויי באַזונדערע וועלטן. מיט איינציקע שטריכן איז בערגעלסאָנען געלונגען אָפּצומאָלן אַ טיפּ, אַ געשטאַלט, און פון סצענע צו סצענע קומט דער אָנוואוקס פון דער אַק־ציע, וואָס דערגרייכט לסוף צו דעם העכסטן פונקט.

דוד בערגעלסאָן, וועלכער האָט געזען אויסזיכטלאָזיקייט ביי זיינע רובינשטיינס און דערנאָך ביי די הורוויצעס (אין „נאָך אַלעמען"), האָט אויך נישט געזען קיין אַנדערן, בעסערן אויסוועג פאַר דעם טויבן און זיין טאָכטער, אסתר.

די פאַטאַלקייט, די אויסזיכטלאָזיקייט איז אַן עיקר־עלעמענט אין דוד בערגעלסאָנס שאַפן פון יענער צייט, עס ווערט דיקטירט פון דרויסנ־דיקע און אויך פון אינעווייניקסטע סיבות.

נאָך שאַרפער און פולער פירט עס אַרויס דוד בערגעלסאָן אין זיין גרויסן ראָמאַן „נאָך אַלעמען", וואָס ער האָט געשריבן אין 1911־1913.

„נאָך אַלעמען" איז געווען אַ גרויסער קינסטלערישער און קולטור־געזעלשאַפטלעכער פאַרמעסט פון דעם יונגן דוד בערגעלסאָן. בער־געלסאָן איז צוגעגאַנגען צו אַ שיכט אין דעם אידישן לעבן — ריכטיקער וואָלט געווען צו זאָגן — ער איז אַרויס פון אָט דעם שיכט, און אַרויס־אַנטפּלעקט זיין מהות, זיין וועזן, זיין נשמה. ער האָט אַרויסגעפירט גע־

שטאַלטן פון עלטערע און יונגע, מיט זייער גאַנצער געשיכטלעכער ירושה־דיקייט און פּאַראורטיילטקייט. ר׳ גדליה הורוויץ, זיין ווייב גיטעלע, זייער טאָכטער מירעלע — דאָס זיינען די צענטראַל־פיגורן פון דעם „נאָך אַלע־מען", וואָס בערגעלסאָן ברענגט פּאַמעלעך, בהדרגה, פּאַסירונג נאָך פּאַסירונג. און עס איז, ווי ער וואָלט פּאַנאַנדערגעוויקלט אַ מגילה פון זייער לעבן און אַרויסגעלייענט פון דאָרטן פּרק נאָך פּרק. עס קומען צענדליקער אַנדערע פּאַרשוינען, געשטאַלטן, וואָס האָבן אַ באַריר, אַ קאָנ־טאַקט מיט דער שטוב, און מער פון אַלץ מיט מירעלע הורוויץ — אָט די מיוחסדיקע טאָכטער, וואָס פּאַרמאָגט בירושה פון איר פּאָטער שיינקייט, רייכקייט און דערביי — אונטערגייענדיקס, נאָך אַלעמענישעס. כּסדר טראַכט זי וועגן אַן עיקר אין לעבן, וואָס זי דאַרף געפינען און קאָן עס קיינמאָל נישט דערגרייכן. „אַ קליניקייט דוכט זיך . . . סך־הכּל איין קליניקייט באַדאַרף זי נאָך איצט מיטן מח און מיט געפילן אָנכאַפּן און איר וועט ווערן קלאָר דער עיקר פון איר לעבן, וואָס זי זוכט אים שוין אַזוי לאַנג, פון קליינערהייט אָן."

ר׳ גדליה הורוויץ האָט געטראָגן אַ ירושה פון דורות, געטראָגן זי ערלעך, ער איז אָבער שוין נישט בכח געווען זי צו פּאַרמערן, פּאַרשטאַרקן, באַנייען. האָט ער זי קוים דערטראָגן און טאַקע געפאַלן אונטער איר לאַסט. מיט אים האָט זיך פּאַרענדיקט אַ פּעריאָד אין דער סאָציאַלער גע־שיכטע פון דעם אידישן מיטלקלאַס, וואָס האָט געהאַט אין דעם אָפּגע־שטאַנענעם רוסלאַנד זיינע פונקציעס אַרום די רוסישע גוטבאַזיצער. ר׳ גדליה הורוויץ האָט דאָך פּאַרגעזעצט צו האַנדלען ביז ער איז דערגאַנגען צו באַנקראָט. מירעלע, הורוויצעס בת־יחידה, בלאָנקעט אַרום און פּלאָנ־טערט זיך ביים פּאַנאַנדערפּאַל פון אָט דער אַמאָל־גבירישער שטוב. אָפּט איז זי גרייט מקריב זיין זיך פּאַרן פּאָטער, כּדי צו ראַטעווען אים פון דער קאַטאַסטראָפע. אָבער זי אַליין דערגייט נישט איין מאָל צו פּערזענלעכן באַנקראָט און האַלט ביים נאָך אַלעמען.

אין מירעלעס לעצטן בריוו לייענען מיר אָט די ווערטער: „הערץ איז בנוגע צו מיר אומגערעכט . . . איך רעד צו אים וועגן דעם, וואָס מיר טוט וויי, און ער ענטפערט מיר וועגן עפּעס אַ גאַנצן שיריים־דור, וואָס האָט שוין ניט קיין אָרט אינם לעבן". מירעלע האָט געפילט דעם ווייי פון נאָך אַלעמען, דער דיכטער, וואָס דריקט אויס בערגעלסאָנס מיין, האָט באַצייכנט די ווייען מיט דעם זייער ריכטיקן נאָמען: „שיריים דור".

בערגעלסאָן דערציילט וועגן מירעלן: „עפּעס איז זי שוין, דאַכט זיך, איצט צו עפּעס צוגעקומען און וועט עפּעס טאָן, און אפשר איז זי נאָך צו גאָרנישט ניט צוגעקומען און וועט גאָרנישט טאָן. איינע אַליין וועט זי נאָך ווייטער אַרומבלאָנדזשען, ווי אַן אייביקער חלום פון תוהו־ובוהו און

וועט אין ערגעץ נישט אָנקומען". טוט זי, אָדער עס טוען זיך אַרום איר פאַרשיידענע זאַכן, און עס קומט אויס, ווי עס האָט קיין שייכות נישט צו איר.

עס פעלן איר, ווי דעם פאָטער אירן, ווילן־אימפּולסן, וואָס זאָלן קאָנען איבעראַנדערשן דעם גאַנג פון איר לעבן, אָנצוהויבן אַלץ פונסניי, אויף אַ נייעם אופן. די שווערסטע פּאַסירונגען רופן ביי איר נישט אַרויס קיין שטאַרקן פּראָטעסט, זי זאָל קאָנען אַלץ באַזייטיקן, פון אַלץ זיך אָפּזאָגן, כדי אויף די חורבות פונם אַלטן, אויפשטעלן אַ ניי לעבן. דאָס איז נישט אין אירע כחות; אויך דאָס לעבן אַרום, אין די שווערע רעאַקציע־יאָרן אין רוסלאַנד, גיט ניט קיין שטויס דערצו.

עס איז ווי זי אַליין וואָלט געזאָגט צו זיך:

„וואָרט . . . מען מוז זיך פּאַמעלעך פאַנאַנדערקלייבן און באַטראַכטן: וואָס דאַרף טאָן ווייטער אַ מיידל, וואָס איז געוואָקסן אַ בת־יחידה ביי ר' גדליה הורוויצן און האָט שוין חתונה געהאַט נאָר אויף קאַטאָוועס, אויף דערוויל?"

איינמאָל, נאָך דעם באַנקראָט פון איר פאָטער, פאַרברענגט זי עטלעכע טעג ביי איר פריינדין, די אַקושערקע שאַץ. בערגעלסאָן דערציילט: זי איז געלעגן „ס'רוב אין בעט אַן אומעטיקע מיט אַ פאַרשטאַרקטן טרויער אין די בלויע אויגן, געקוקט מיט זיי ערגעץ־וואו צו דער ערדענער פּאָדלאָגע און געשוויגן. און אַמאָל האָט זיך געמאַכט, אַז נישט אויפהויבנדיק די אויגן פון דער פּאָדלאָגע, האָט זי ליגנדיק אין בעט, אָנגעהויבן רעדן צו דער אַקושערקע, אויסגעצויגן און שטיל, ווי אַן אָבל: ,דריי און צוואַנציק יאָר האָט זי אָפּגעלעבט דאָרט, אין שטוב. נישט די שטוב טוט איר באַנג און נישט די יאָרן . . . וואָרום די יאָרן, וואָס האָט זי דען געקענט מיט זיי טאָן? און די שטוב . . .' און זי ענדיקט: ,מענטשן, וואָס ווערן געבוירן אין אַזעלכע שטיבער, קאָנען נישט לאַכן; אָט ווי זי, מירל'."

דוד בערגעלסאָן ברענגט צונויף אָפטמאָל מירעלן מיט איר פאָטער, כדי בולטער צו מאַכן זייערע געמיינשאַפטלעכע שטריכן און עלעמענטן. ביידע טראָגן זיי די ירושה־אוצרות פון די דורות, טראָגן אומבאַוואוסט און קאָנען זיך פון זיי נישט באַפרייען.

און מירעלע קאָן אַמאָל וועגן זיך און וועגן איר משפחה אַרויסזאָגן אַזעלכע האַרבע רייד:

„איר טאַטע שטאַמט פון אַן אַלטער גערמאַנישער משפחה, וואָס האָט זיך לאַנגע צייטן מיט זיך אַליין משדך געווען און וועדט אָפּנים פון אַלטקייט דעגענערירט. מעגלעך, אַז דערפאַר פילט שוין צייטנווייז זי, מירל, אַזאַ פּוסטקייט און טויג נישט צו גאָרנישט."

דוד בערגעלסאָן שטעלט אַנטקעגן די הורוויצעס, וואָס גייען אונטער,

די נייַ־אויפגעקומענע גבירים — די בורזשואַזיע, די טאַראַבאַיִס, די זיידע־נאָוואָסקיס — וואָס פּאַסן זיך־צו צו די נייַע באַדינגונגען פון אַרומיקן ווירטשאַפטלעכן און אינדוסטריעלן לעבן. און ביי בערגעלסאָנען, ווי אַמאָל ביי טשעכאָוון אין זיין „קאַרשן־גאָרטן", איז דער מיטפיל, דער מיטלייד אויפן צד פון די הורוויצעס. בערגעלסאָנען פון דעם פאַר־מלחמה־פּעריאָד איז נאָענט צום האַרצן, איז ליב און אייגן דאָס בין־השמשותדיקע, דאָס שטיל־נאָגנדיקע און עס איז אים פרעמד דאָס טומלדיקע, דאָס ראַשיקע; אין מירעלעס פּאַרדרוס און עקל צו שמואל זיידענאָוווסקי פילן מיר אויך בערגעלסאָנס ווידערווילן צו אים. מיט אַ ווידערווילן קוקט מירעלע אויף די נישט־מיוחסים־אידן פון דעם שטעטל און שטאָט, וואו עס קומט איר אָפּט אויס איינע אַליין אַרומבלאָנקען און קיין אָרט פאַר זיך נישט געפינען. הויבט זי אָן צו לעבן מיט נישט־דאַאיקע איבערלעבענישן, מיט אויסגעטרוימטע וועלטן.

בערגעלסאָן דערציילט: „גאַנצע פאַרנאַכטן זיצט זי נעבן ליבקע דער רביצין אויפן גאַניק און קוקט קיין מערב צום ברענענדיקן רויטן הימל־עק. און איין מאָל פאַרנאַכט האָט זיך איר שוין געדוכט, אַז פון דאָרט, פונם רויטן עק הימל, קוקט צו איר אַרויס אַ צווייטע פייערדיקע מירל און ווינקט צו איר פון דער וויט: קיינער, ווינקט זי צו איר, ווייס נישט, צוליב וואָס ס׳בלאָנדזשעט אַרום מירל הורוויץ. און איך, מירל, וואָס איך ברען אין פייערדיקן עק־הימל אויפן האָריזאָנט — כ׳האָב שוין אַמאָל אויך אַרומגעבלאָנדזשעט און האָב אויך נישט געוואוסט צוליב וואָס."

אויף די לעצטע זייטלעך פונם ווערק מאָלט בערגעלסאָן איינעם אַן אויפדערנאַכט, ווען מירעלע ליגט אין שטוב פון אברהמל דעם רב און וויינט כליפּענדיק. „דערנסטמאָל האָט זיך געהערט, ווי אונטער איר טרייסלענדיקן קערפּער סקריפּעט דאָס בעט, און געדוכט האָט זיך, אַז עמעצער שטייט דאָרטן אָנגעבויגן איבער איר קאָפּ, וואַרגט זי פאַרן האַלדז און דערמאָנט איר: האָסט עס אומגעבראַכט דיין לעבן . . . און פאַרפאַלן איז דאָס שוין, אויף אייביק, אויף אייביק פאַרפאַלן . . ."

דאָס ווערק „נאָך אַלעמען", וואָס האַלט 320 זייטן, באַשטייט פון סצענעס, בילדער, שילדערונגען און עפּיזאָדן ווי אָפּגעריסענע אייניקע פונם אַנדערן. גאַנצע שילדערונגען, וואָס זאָלן פאַנאַנדערוויקלען אַ גרעסער בילד, וואָס זאָלן אַרומנעמען אַ פּאַסירונג מיט אַלע פּרטים, זיינען דאָ געציילטע אין בוך: דער אָוונט ביי די טאַראַבאַיען, דער קנאַססמאָל, דער שבת־צו־נאַכט ביי די זיידענאָוווסקיס. די אַלע איבעריקע זיינען אָפּטמאָל געגעבן אין פאָרם פון נאָכקלאַנגען, אָפּהילכן, אָפּשיינען. דאָס איז די מאַניר פון דוד בערגעלסאָן אין „נאָך אַלעמען", ווי עס איז געווען אין „אַרום וואָקזאַל"

און אויך אין „אַפּגאַנג", וואָס ער האָט געשריבן עטלעכע יאָר און פאַר־ענדיקט ערשט אין 1920. אין „נאָך אַלעמען" איז מירעלע דער מיטל־פּונקט און אַרום איר, אירע שטימונגען און קאַפּריזן דרייען זיך די אַלע געשעענישן און די געשטאַלטן, וואָס קומען אַרויס פון אָט די געשעענישן. דער טעמפּאָ פון דעם ווערק, ווי דער טעמפּאָ פון מירעלעס לעבן, איז פאַר־מעלעך, אָפּטמאָל מאָנאָטאָן, מעלאַנכאָליש. אָפּטמאָל האָט דאָס ווערק אַ כאַ־ראַקטער ווי אַ טאָגבוך פון מירעלען. אויך די נאַטור איז אין איינקלאַנג מיט די שטימונגען פון מירעלען. אָפּטמאָל קומט אויס, ווי די האַנדלונג אין בוך ציט זיך פון זיך אַליין, אָן דעם ווילן פון דעם מחבר. אַ פיינער שפּיל פון בערגעלסאָן דעם מייסטער, וואָס וויל דערמיט אונטערשטרייכן די עכטקייט, די פאַטאַלקייט, דעם מוז פון דעם לעבן, וואָס האָט זיך זיינע געזעצן, און דער מחבר איז נישט מער ווי אַ זייטיקער צוקוקער, וואָס באַ־מיט זיך אויפצוכאַפּן וואָס עס קומט פאָר אַרום.

עס קומט אַמאָל אויס, ווי מירעלע וואָלט פאַרפאַלן געוואָרן, און דער מחבר אַליין ווייסט נישט וואָס עס איז מיט איר. הויבט ער אָן מאַכן השערות, הויבט אָן געבן אָנצוהערענישן. דאָס האָבן מיר אָפט ביי דאָסטאָ־יעווסקין, וואָס איז אַליין ווי דערשטוינט פון די פּירעכצן פון זיינע מענטשן און פון זייערע באַהאַלטענע כוונות. עס קומט אויס, ווי דער מחבר באַמיט זיך צו דערקלייבן זיך צו זיי און קאָן נישט. בערגעלסאָן איז אָפט גע־שפּאַנט: עפּעס טוט זיך מיט מירעלען, נאָר ער קאָן נישט באַגרייפן וואָס עס איז מיט איר, וואו זי ווערט פאַרפאַלן. ענדלעך באַגעגנט זי בערגעל־סאָנען און ער דערציילט: „זי איז געגאַנגען מיט אַ דאַמע אַ ברונעטין, וועלכע האָט אויסגעזען מיט אַ פינף־זעקס יאָר עלטער פון איר, אַפּנים, איר שוועסטערקינד אידאַ שפּאַליאַנסקי איז דאָס געווען".

דאָס רוב מאָלט אונדז בערגעלסאָן דעם מענטש נישט בעת דער פּאַ־סירונג גופא, נישט אין דעם פּראָצעס פונם קאָנפליקט, נאָר ער גיט דעם „לאחר מעשה", דעם אָפּקלאַנג, די נאָכווייען, די נאָך־געפילן. עס ווערט געגעבן אַ מער־פּסיכישער געראַנגל ווי אַ פיזישער. עס איז זעלטן געגעבן אַ לעבעדיקער פּשוטער דיאַלאָג. בערגעלסאָנס מענטשן רעדן צווישן זיך ווייניק; יעדנפאַלס, מיר זיינען נישט קיין עדות פון אָט די שמועסן; עס וואַרפט זיך אַדורך אַ וואָרט, אַ פראַזע, וואָס מען הערט פון דער זייט, פון דער ווייט. אַ מין אָפּקלאַנג, אָפּהילך.

דאָס לעבן, וואָס בערגעלסאָן האָט אַרויסגעפירט מיט אַזאַ עכטקייט און ציטער, די אַלע מענטשן, וואָס ער האָט אַרויסגעבראַכט אין „נאָך אַלעמען" זיינען געווען לעבעדיקע, צאַפּלדיקע, און דעריבער איז אַזוי גרויס געווען דער איינדרוק, וואָס דאָס ווערק האָט געהאַט אויף דעם עולם, אויף דער קריטיק. אין יענע יאָרן, אין 1913־1914, איז „נאָך אַלעמען" געווען

דאָס אינטימסטע, האַרציקסטע בוך פון דער אידישער יוגנט. עס האָט בערגעלסאָנען אוועקגעשטעלט צווישן די באַליבטסטע און געאַכטעסטע קינסטלער ביי אידן.

„נאָך אַלעמען" האָט אונטערגעפירט אַ סך־הכל פון אַ שיכט אינם דעמאָלסדיקן אידישן לעבן, וואָס האָט געמוזט אונטערגיין, פאַרשוואונדן... עס איז דאָס שוואַנען־ליד פון אָט דעם שיכט.

נאָך זיין ווערק „נאָך אַלעמען" האָט דוד בערגעלסאָן פאַרעפנטלעכט אין 1914, אין זשורנאַל „די יידישע וועלט", אַ גרעסערע דערציילונג „אין אַ פאַרגרעבטער שטאָט". ווי די דערציילונג „דער טויבער" האָט זיך אַרויסגעטיילט פון דעם „אַרום וואָקזאַל", אַזוי אויך האָט זיך „אין אַ פאַרגרעבטער שטאָט" אַרויסגעטיילט פון „נאָך אַלעמען". נאָך דעם שטיל־בענקענדיקן און סוביעקטיוו־עלעגישן ווערק, וואָס איז פאַרוועבט מיט בין־השמשות־שאָטנס, איז געקומען אַ הילכיק־ראַשיק בוך וועגן פראָסטע נפשות, וועגן מגושמדיקע פאַרשוינען.

די דערציילונג „אין אַ פאַרגרעבטער שטאָט" איז געווען אַ נייער פּרואוו ביי בערגעלסאָנען צו שילדערן אַ סביבה, וואָס איז ווי אויסער אים. „אַרום וואָקזאַל" און „נאָך אַלעמען" האָבן געהאַט צו טאָן מיט אַ וועלט, מיט מענטשן, וואָס זיינען געווען דעם קינסטלער נאָענט, עס איז אין אַ גע־וויסן זינען געווען די גייסטיקע און פּסיכישע וועלט, אין וועלכער דוד בערגעלסאָן איז אַליין אויפגעצויגן געוואָרן און געלעבט. די זוכענישן, פאַרצווייפלענישן און טרוימען זיינען אייגן געווען דער אידישער אינטע־ליגענטישער יוגנט, דעריבער שפּירן מיר כסדר דעם סוביעקטיוון טאָן, די אינטימע מאָטיוון, וואָס באַגלייטן אַלדי וויכטיקע פּאַסירונגען אינם לעבן פון די געשטאַלטן. אַנדערש איז „אין אַ פאַרגרעבטער שטאָט" — דאָ איז שוין דאָ דער אָביעקטיוו־רעאַליסטישער צוגאַנג פונם קינסטלער צו די טיפּן און געשעענישן.

אין די ערשטע עטלעכע זייטלעך פון דער דערציילונג טרעפן מיר נאָך דעם עלעגישן בערגעלסאָנישן טאָן, די פאַרטרויערט־בענקענדיקע מאָטיוון, וואָס פאַרציען דאָס רעאַלע מיט אַ טונקעלן שלייער. אָבער וואָס־וואייטער רייסן זיך אַלץ־מער אריין הילכיקע און טומלענדיקע טענער, עס וואַקסט אויס די קרעפטיקע, ברוטאַלע וועלט פון אלישע אסנת מיט די שטאָטישע קצבים, עס קומט צו אַ געשלעג. עס הענגט אין דער לופט אויפגערייצטער שרעק.

אין דער דערציילונג האָט דוד בערגעלסאָן אָנגעשלאָגן טענער, וואָס זיינען אונדז באַקאַנט פון דעם „טויבן"; בערגעלסאָנען איז געגאַנגען צו שילדערן אַ שטאָט, אַרויספירן פאַרשוינען אויף אַ נייעם אופן און אויף אַ נייעם פּאַן. אלישע און פּרויקע טשערקיס, דער ראַבינער בורמאַן —

געשטאַלטן פון נאָך דער רעוואָלוציע־צייט פון 1906 — האָבן אַדורכ־געמאַכט עקסטערנעריי אין דער גרעסערער שטאָט, און איצט, ניכטערע, אויסגעניכטערטע, לעבן זיי אַ פאַרגרעבט לעבן.

דער אַריינפאָר, די כאַראַקטעריסטיק פון בורמאַנען, איז געגעבן שאַרף און שנײַדיק: „דער דרייסיק־יאָריקער בורמאַן, אַ געוועזענער סטו־דענט, געגאָלט ווי אַן אַקטיאָר, איז צופעליק פאַרזונקען אין פוסטן, צו דער גרענעץ פאַררוקטן דובראָוויטש. ער האָט זיך דאָרטן אין אַ שפּאָס געלאָזט אויסקלויבן פאַר ראַבינער, געוואָרן צו־פאַרשלאָפן און צו־פויל, אויפגע־הערט שרייבן בריוו זיין איינציקער שוועסטער, דער האָרבאַטער מאַסאַ־זשיסטין, זיך פאַרלאָזט גרויסע בלאָנדע וואָנצעס און האָט אויף אייביק פאַרשפּעטיקט דעם אוניווערזיטעט.”

און אַזוי וויקלט זיך פאַנאַנדער די פאַרגרעבטע שטאָט מיט אירע פאַר־גרעבטע פאַרשווינען, מיטן ציניזם און הפקרות, מיטן דעמאָראַליזירטן אָרט לעבן און דעמאָראַליזירטע באַציאונגען. אַ שטאָט פון דער רעאַקציע־צייט אין אוקראַינע.

אין 1920 האָט דוד בערגעלסאָן פאַרעפנטלעכט אַ ראָמאַן „אָפּגאַנג”, וואָס ער האָט געשריבן אין לויף פון עטלעכע יאָר. אָט דאָס ווערק טיילט זיך אויס פון דעם ביז־איצטיקן בערגעלסאָנס שאַפן. עס איז מער אַ לירישע פּאָעמע ווי אַ רעאַליסטישע דערציילונג. אַ לירישע פּאָעמע, וואָס איז אַדורכ־געפלאָכטן מיט רעאַליסטישע, נעאָ־רעאַליסטישע שילדערונגען.

עס איז אַ שטאַרקער קעגנזאַץ צו דער דערציילונג „אין אַ פאַרגרעב־טער שטאָט”. קעגן דער רעאַלער שטאָט דובראָוויטש מיט אירע פאַר־גרעבטע, פּראָסט־פּשוטע פאַרשווינען, קומט דאָס שטעטל ראַקיטנע, אינגאַנצן ווי אַן אויסגעטרוימטס. עס הייבט זיך אָן מיט אַ פּסוק פון יחזקאל, און מיט אַ שילדערונג ווי מען האָט מקבר געווען אויפן ראַקיטנער בית־עולם מלכן, וואָס האָט זיך גענומען דאָס לעבן. מיט אַ צוויי בלעטלעך ווייטער מאָלט בערגעלסאָן אַזוי דאָס שטעטל: עס האָט אַ גאַנצע נאַכט געגאָסן אַ רעגן. „מיט יעדן אומגעריכטן בליץ האָבן זיך פּלוצים, ווי אומגעריכט, אויפגעכאַפּט דער מיל־קוימען מיט די צוויי קלויסטער־שפּיצן, וואָס אין ביידע עקן ישוב, אונטער די בערג. מאָדנע נאַקעט, ווי נישט היגע, האָבן די שפּיצן אַ שימער געטאָן מיט זייער צעשראָקן גאָלד אינדערוויטן, נאָר נישט דערקאָנט נישט זיך אַליין און נישט די געגנט אַרום און האָבן איינ־געדרעמלט צוריק מיט אַ מינע פון אויסגעוועבטן פּחד און פון בטלען חלומות: טפו, טפו! צו שונאימס קעפּ!”

אַ וואונדערפולע מעשה: דער תמיד־שעמעוודיקער און תמיד־שמייכלענדיקער לאַנגער בחור מלך איז אַראָפּגעקומען קיין ראַקיטנע פון דער גרויסער שטאָט, וואָס איז פול „מיט לעפּישע שאָטנס, וואָס ליאַרעמען

און שרעקן און וועבן דער וועלטס תוהו־ובוהו״. צוויי יאָר איז ער געווען פאַרשיקט פאַר זיין אָנגעהעריקייט צו אַ רעוואָלוציאָנערער פּאַרטיי. איז ער אַהער, קיין ראַקיטנע, אַראָפּגעקומען, געלעבט דאָ ווי אין אַן אויסגע־חלומט־אויסגעוועבטער וועלט און שטיל־שמייכלענדיק גענומען זיך דאָס לעבן. און זיין חבר חיים משה, דער המשך פון דעם אַוועקגייענדיקן מלך, קומט אַראָפּ קיין ראַקיטנע ווענן אַן ענין, וואָס האָט עפּעס אַ נאָענטע, זייער אַ נאָענטע שייכות מיט מלכס אַוועקגיין פון דער וועלט.

„בנוגע צו זיי ביידן — ווערט דערציילט — איז זיך גאָט זייער נישט ליטיש באַגאַנגען. איז אָבער קלאָגן זיך נישט שייך; מישן זיך — אויך נישט. איז גאָרנישט: איז מען גרים . . . וועט מען זיך אַרומדרייען, מ׳וועט זען, הערן און שווייגן. מ׳האָט אַן איינגן צוגעטראַכט וואָרט און מ׳חזרט עס אַלעמאָל איבער: דער שטומער פּראָטעסט . . . דער אייביקער שטומער פּראָטעסט.״

אָבער עס איז נישט בלויז שטומער פּראָטעסט, בערגעלסאָן דעקט אויף אויך אומרו, אויפרעגונג, אָנשטרענגונג. אַן אומרואיק, אויפגערעגט לעבן ציט זיך אין ראַקיטנע, וואוהין חיים משה קומט אַראָפּ אונטערצופירן אַ סך־הכל פאַר מלכס לעבן און טויט. נאָך עטלעכע טעג פּלאָנטערן זיך אַרום דעם אַלעמען זאָגט חיים משה צו מלכן (דעם טויטן) און צו זיך: „דער עיקר איז אומרו, מלך!״

און אָט דער אומרו באַוועגט די אַלע מענטשן אין ראַקיטנע, דערנענ־טערט זיי און שטויסט זיי אָפּ איינער פונם צווייטן. חיים משהן פאַלט אָפּט איין, אַז „ער, חיים משה, און מלך — דאָס זיינען אין תוך גענומען איין מענטש״, און ער מוז אין זיך באַזיגן זיין אייגענעם ווייך־שמייכלענ־דיקן מלך און אים אַרויסרייסן פון הארץ. ער דערטראַכט זיך, אַז אויך ער דאַרף אַוועק פון דער וועלט, אָבער אַוועקגיין וויל ער „מיט אַ שטאַרקן קלאַפּ אין טיר״, ס׳זאָל „אַ ציטער טאָן די שטוב — זאָלן זיך אויפכאַפּן די קליינע קינדער״. ער פרעגט ביים פאַרשטאָרבענעם מלך: „איז צוליב וואָס נוצט די ווייכקייט בנוגע אַ וועלט, וואָס מען אָנערקענט זי נישט! צוליב וואָס שמייכלען, מלך?״

אָבער דאָך ראַנגלט זיך אין חיים משה אַ שטאַרקער ווילן און דראַנג צום לעבן. אָפטמאָל צעשפּילט זיך אין אים אַ יום־טוב, און ווערט איבער־פילט מיט פרייד און באַגייסטערונג. עס טוט אים אַ בליץ אַ געדאַנק, און „דער מוח איז גלייך שיכור געוואָרן און אין זיינע אייגענע אויגן איז מיטאַמאָל פאַרגרעסערט געוואָרן דער וואָרט פון דעם, וואָס ער טראַכט״.

„אָפּגאַנג״ דאַרף אויך מיינען דער באַרג־אַראָפּ פון דעם אידישן שטעטל, דאָס לעצטע אויסגעחלומטע וואָרט פון דעם אַוועקגייענדיקן לעבן, די דיכטערישע מצבה אויף דעם אָפּשטאַרבנדיקן שטעטל.

מיר האָבן געהאַט אין אונדזער ליטעראַטור דאָס אַלטע רעאַליסטישע שטעטל, געגעבן דורך מענדעלען און דורך שלום עליכמען. שפּעטער האָט פּרץ און אַש, יעדער איינער אויף אַן אַנדער אופן, באַוויזן דאָס שטעטל אין ראָמאַנטישן אויסזען (שלום אַש האָט מער אונטערגעטראָגן דאָס סענטי־מענטאַלע שטעטל): י. מ. ווייסענבערג האָט געבראַכט אַ ניי נאַטוראַליס־טיש שטעטל, ווי בערגעלסאָן האָט עס געטאָן מיט זיין „אין אַ פאַרגרעבטער שטאָט". איצט איז געקומען דוד בערגעלסאָן און געגעבן די עלעגיע פונם אידישן שטעטל. נאָך שלום אַש שיר השירים פונם שטעטל האָט בערגעל־סאָן געבראַכט דעם קהלת.

חיים משה, ווען ער קומט אין ראַקיטנע, דערזעט „אַ שטיקל צעפוילטן, אין דער ערד איינגעגראָבענעם סלופּ, אַן אויסגעקרישלטן און שוואַרץ־געוואָ־רענעם, מיט אַן אויסגעהוילטן לאָך אין דערמיט, ווי דאָס לאָך פון אַן אַלטן צעפוילטן באַקצאָן. האָט ער זיך אָנגעבויגן און האָט עס באַטראַכט — דאָס איז געווען אַליץ, וואָס דאָ אין ראַקיטנע איז פון זיין פאָטערס הויז געבליבן".

אָבער נישט בלויז פון זיין פאָטערס הויז איז געבליבן אַזאַ חורבן, אויך דאָס גאַנצע שטעטל ראַקיטנע איז אַ שטיק „אָפּגאַנג". עס קומט אויף אין דעם שטעטל דער פאַרעקשנטער אינזשענער דעסלער מיט זיין ברוינעם הוט. בערגעלסאָן זעט אין אים עפּעס אַ נייעם פלעק אויפן פאָן פונם שטעטל, אַ סטיללאָזן פלעק. ער האָט ערגעץ איבערגענומען גרויסשטעטישע מאַנירן, וואָס ער וויל דאָ איבערפלאַנצן. ער מושטירט זיך און זיין באַדי־נער יאַן. ער טרייבט אַרויס דעם בוכהאַלטער, ווען ער טרעפט אים אין ווייסע אַרבל. „ביי אים אין קאַנטאָר איז נישט קיין בית־המדרש, וואו מען שפּרייט זיך פאַנאַנדער אין די ווייסע אַרבל."

אַ שאַרפע וואָכעדיקייט פילט זיך שטאַרק אויפן קנאַסמאָל פון דער וואוילער חוה פויזנער מיט דעסלערן. בערגעלסאָן איז שטאַרק נישט קאָנ־טיק פונם שידוך. ער דערציילט: „און אַרום און אַרום איז געווען וואָך, גרויער וואָכעדיקער אָוונט נאָכן לאַנגן יאָר־יאָריד. עזריאל פויזנער אין וואָ־כעדיקן לוסטרינענעם סורדוט, האָט נישט פאַרמאָגט קיין איינציק וואָרט, מיט וועלכן ער וואָלט זיך איצט קאָנען ווענדן צום אינזשענער דעסלער; געזעסן אויוונאָן, ווי מיט געוואַלט, געשפּילעט אויף זיך די קנעפּלעך, און אַז עמעצער האָט אַ זאָג געטאָן: מחותן! — האָט זיך געדאַכט, אַז דאָס רופט מען נישט אים, נאָר עמעצן אַ צווייטן, אַ סך אַן עלטערן און בכבודי־קערן וואָס איז שוין לאַנג געשטאָרבן, לאַנג אַוועק און פאַרשוואונדן פון דער וועלט."

די פרייד, דער יום־טוב האָט זיך אָפּגעטאָן פון דעם אידישן שטעטל, פון זיינע איינוואוינער. עס הערשט ניכטערקייט, וואָכעדיקייט. נאָר אין

די הערצער פון אייניקע, פון די „לעצטע" זינגט ארויס דער טרויער־מאָטיוו, דער געזאַנג פון „אָפּגאַנג". עס מישט זיך אַזוי אין דעם בוך וואָך און יום־טוב, גרויע ווירקלעכקייט און טרוים, זיי מישן זיך אַזוי מאָדנע ווי אין חלום, ווי אַ זעאונג.

אין 1927 האָט בערגעלסאָן ארויסגעגעבן אַ באַנד דערציילונגען אונ־טערן נאָמען „שטורעמטעג" — עס איז דער זיבעטער באַנד אין דער אויסגאַבע פון זיינע ווערק. מיט די זעקס בענד האָט בערגעלסאָן אָפּגע־שלאָסן אַ תקופה אינם אידישן לעבן ביז דעם וועלט־קריג און גלייכצייטיק ווי אָפּגעשלאָסן אַ פּעריאָד אין זיין שאַפן.

מיטן באַנד „שטורעמטעג" קומט דער קינסטלער אריין אין דער נייער צייט, אין קאָך פון דער רעוואָלוציע, פון דעם בירגער־קריג, וואָס פלעכט זיך אין אוקראַינע צוזאַמען מיט דער רעוואָלוציע — עס זיינען די פּאָר יאָר, וואָס האָבן אויפגערודערט דאָס אידישע לעבן באַגלייך מיטן ארומיקן, אל־געמיינעם לעבן אין לאַנד, און אויך אויפגערודערט דעם קינסטלער.

אין די נאָטיצן, וואָס דוד בערגעלסאָן האָט געגעבן מיט יאָרן שפּע־טער פאַר אַ ביאָגראַפישער אָפּהאַנדלונג, האָט ער געזאָגט: „אין די מלחמה־יאָרן האָט ער כמעט גאָרנישט געשריבן. געווירקט האָבן דאָ אַ סך סיבות: די מלחמה האָט געדריקט, עס האָט זיך געדוכט, אַז בעלעטריסטיק דאַרף שוין קיינער נישט האָבן. נישט געווען אויך קיין שום דרוק־מעגלעכקייטן, וואָרום די צאַרישע רעגירונג האָט אָפּגעשטעלט אַלע אידישע אויסגאַבעס און די גאַנצע דרוק־פּראָדוקציע. נישט געהאַט אפילו קיין שטימונג צו פאַר־ענדיקן די פריער־אָנגעהויבענע זאַכן. עס האָט זיך בכלל אָנגערוקט אַ שע־פערישער קריזיס. מיר האָט זיך אויסגעדאַכט, אַז מיטן „אָפּגאַנג" שרייב איך דאָס לעצטע ווערק. מער האָב איך נישט וואָס צו זאָגן, וואָס צו שרייבן . . ." (זאַמלבוך „וויסנשאַפט און רעוואָלוציע", קיעוו, 1934.) מען דאַרף צוגעבן, אַז בערגעלסאָנען איז באַשערט געווען אַליין, אין דער נאָענט פון די גרויזאַמע געשעענישן, מיטמאַכן דעם בירגער־קריג, זען און שפּירן אין דער נאָענט די פּאָגראָמען און שחיטות אויף אידן אין אוקראַינע.

אָבער בערגעלסאָן איז נישט פון די שרייבער, וואָס קאָנען גלייך רע־אַגירן אויף די געשעענישן מיט קינסטלערישע ווערק. עס מוז זיין ביי אים אַ דיסטאַנץ צווישן דעם געשעענעם און דעם פאַרגעשטאַלטיקטן. עס מוז דורך אים איבערגעלעבט ווערן. עס מוז אריין אין „פליש און בלוט" פון בערגעלסאָנען. אַזוי אַלעמאָל, און אַזוי אויך ביים שילדערן די פּאָגראָמען, וואָס ער האָט אַזוי נאָענט איבערגעלעבט. עס איז שווער פאַר אים גלייך געפינען די פּאַסיקע פאָרם פאַר די פרישע איבערלעבענישן און פאַסירונגען.

אינם בוך „שטורעמטעג" קומען אריין צען נאָוועלן. מיר האָבן דאָ חורבן, אומקום, פּאָגראָמען, פייער און פאַרוויסטונג, וואָס ברענגען אום

שטעט, געגנטן, און גלייכצייטיק האָבן מיר דאָ און דאָרטן אויך אויפשיין, אָנזאָג אויף טאָג, אויף נייער צייט. עס יוירט דאָס לעבן מיט זיינע ווייען און פריידן. עס יווירט אויך דער קינסטלער. מיר פילן דאָ דעם צאַפּל פונם קינסטלער, דעם אומרו זיינעם, דעם געראַנגל ביים גובר זיין דעם ברוויזנדיקן שטאָף. עס איז נאָך נישטאָ קיין איינגעשטעלטער לעבנס־שטייגער, עס באַוויזן זיך נייע געשטאַלטן, עס פּיקט זיך ערשט אויס אַ נייע סביבה. אַלץ האַלט נאָך ערשט „אין ווערן". זיינען טאַקע די טיפּן און די בילדער נישט קיין גאַנצע, נישט קיין פּאַרענדיקטע, אָפּטמאָל אָנדייטונגען, אָנגעוואָרפענע שטריכן.

דאָס רוב דערציילונגען געהערן צו די געשעענישן אין די יאָרן 1918־1920 — די צייט פונם בירגער־קריג אין אוקראַינע. די געשעענישן קומען אַרויס ווי אַ ריזיקע, ווילדע באַשעפעניש, וואָס פּויזעט מיט טויזנטער מענטשן־איברים און אָטעמט האַסטיק מיט די ביקסן־קנאַלן, קוילנוואָרפער און הארמאַטן. עס באַוועגט זיך אָט די גרויזאַמע באַשעפעניש, פּויזעט און פאַרניכטעט שטעט, געגנטן, לעבנס. ביסלעכוויז טיילן זיך אויס און שיילן זיך אויס איינצעלנע טיפּן, בילדער און סיטואַציעס. מיר האָבן דאָ באַטשקאָ און זיק, די דרייסטע אָנפירער פון זעלנערישע טיילן, און אבא דעם בעל־עגלה־יונג, און כלערליי אידן און נישט־אידן, וואָס זיינען אַריינגעדרייט אין די געשעענישן. און מער ווי איינצלנע טיפּן קומען אַרויס אין די דערציילונגען גאַנצע געגנטן, וואָס זיינען ווי לעבעדיקע וועזנס אין דער אויסטערלישער צייט. בערגעלסאָן מאָלט זיי מייסטעריש, אויף זיין ספּעציפישן אופן, וואָס איז אונדז באַקאַנט נאָך פון זיין „אַרום וואָקזאַל":

„איז די געגנט אַרום אַלעקסאַנדראָווקע אין יענער נאַכט געשלאָפן גרינג ווי אַ חולה. שיטערע לופט האָט אַלע ווילע איינגעדרימלט, און אַלע ווילע זיך אויפגעכאַפּט מיט נייע שיסנדיקע שטראָמען, וואָס טראַסקען מיט ביינאַכטיקן פּלוידער, ווי אין רווישיקע ספּאַזמען . . . און נאָכדעם איז מיטאַמאָל געוואָרן שטיל און פּחדימדיק, גלייך דער געגנט האָט פּלוצים אויפגעהערט צו וויי־טאָן אַ צאָן און זי רוט אָפּ, די געגנט, זי שלאָפט איין אויפן טאָג."

בערגעלסאָן שילדערט נישט די פּאָגראָמען גופא, נאָר די שרעק, די אָנגעגליטע אַטמאָספער, וואָס איז פאַר די געשעענישן און נאָך די געשעענישן. עס איז ווי דער פּחד, דער אומזין איז מוראדיקער, אכזריותדיקער נאָך דער געשעעניש ווי בעת־מעשה.

אָט ווי בערגעלסאָן גיט אונדז אין איינציקע ווערטער די שטימונג פון יענער צייט: „עס איז געווען אַן אינמיטן תמוז—אַ צייט פון אומגליקן און שחיטות, אַ צייט ווען שטילע דערפער האָבן אויסגעקוקט זייער בייז, גלייך ווי זיי זיינען באַזעצט נישט מיט מענטשן נאָר מיט הינט, און די

הינט זיינען משוגע געוואָרן פון גרויסער היץ און פאַרזייען אומעטום די טראָפּנס פון גיפטיק־ווילדער סלינע . . ."

אין דעם באַנד זיינען אויך אַריין אַ דריי־פיר דערציילונגען פון דעם אידישן שטייגער־לעבן פונם שפּעטערדיקן ראַטנפאַרבאַנד. צווישן די אַלע איז באַזונדערס אינטערעסאַנט די דערציילונג „חובות", וואו עס ווערט מייסטעריש אַרויסגעבראַכט אַ משפחה פון אַ געוועזענעם אידישן צוקער־פאַבריקאַנט, וואָס מאַכט אַדורך מיט זיין פאַמיליע אַן איבערוואַנדלונג אין דעם נייעם לעבן. מיר האָבן דאָ די גוט־באַקאַנטע בערגעלסאָנישע פּאַר־שוינען, אַ מין גדליה הורוויץ מיט מירעלען, אין אַ נייעם גלגול. עס איז געגעבן אין פיינע, צאַרטע שטריכן דער איבערבראָך, דער סאָציאַלער און פּסיכאָלאָגיש־פּסיכישער ביי דער אידישער בורזשואַזיע ביי די נייע באַ־דינגונגען. עס איז אַ דיכטערישער „זיי־געזונט" אַן אָפּשטאַרבנדיקן קלאַס.

שוואַכער און נאָך נישט קלאָר קומען אַרויס די נייע מענטשן, וואָס בערגעלסאָן פּרוואווט שילדערן אין די דערציילונגען „הערשל טאָקער" און „אין אַ זעלטענעם סוף". די געשטאַלטן זיינען נאָך בערגעלסאָנען נישט געגוג אייגן, ער זאָל זיי קאָנען שילדערן אויף זיין שטייגער, מיט די אייגנקייט און באַהאַרצקייט ווי ער מאָלט אייגענע מענטשן.

צו דעמזעלבן פּעריאָד אין דוד בערגעלסאָנס שאַפן געהערט דער ראָ־מאַן „מידת הדין", וואָס פאַרמאָגט גאָר די אומרו, גאָר די שרעק און אויך גאָר דעם פּאַטאָס פון יענער מערקווירדיקער צייט — די יאָרן פון בירגער־קריג. דאָס ווערק, דער אינהאַלט, די אַרויסגעבראַכטע געשטאַלטן, די שטימונג, וואָס הערשט אין בוך, פאַרדינען גאָר אַן אויספירלעכע אָפּ־האַנדלונג. דאָס ווערק איז געשריבן דורך דוד בערגעלסאָן אין לויף פון די איבערבראָך־יאָרן אין זיין אידייאישער איינשטעלונג און זיין אויפפאַסן די סאָציאַלע רעוואָלוציע. טראָגט עס דעריבער די באַזונדערע אַרויף־און־אַראָפּ־שטימונגען פונם מחבר. פאַראַן אין ווערק עטלעכע צענטראַלע פיגורן, וואָס זיינען ניי פאַר בערגעלסאָנען — פיליפּאָוו, מאַרפישע, סאָפיאַ פּאָקראָווסקאַיאַ — נייע, מערקווירדיקע געשטאַלטן, וואָס רעגן און רייצן כסדר דעם קינסטלער, ציען אים צו און שטויסן אים אָפּ. פאַראַן פאַר־שוינען, וואָס בערגעלסאָן קאָן זיי אויסגעבונדן, ס'זיינען זיינע היימישע, נאָענטע, וואָס ער האָט זיי שוין נישט איין מאָל געגעבן אין זיינע ווערק.

צווישן די בערגעלסאָנישע שטעטלעך איז גאָליכאָוועקע, דאָס שטעטל ביי דער סאָוועטיש־פּוילישער גרענעץ, אַ נייס אין דער אידישער ליטע־ראַטור און אויך אַ נייס ביי בערגעלסאָנען. די צייט איז דאָ מערקווירדיק און מייסטעריש אַרויסגעפירט סיי אין דער אַלגעמיינער אַטמאָספערע און סיי דורך די אַלע געשטאַלטן, וואָס ווערן איצט געשמידט און איבערגע־שמידט ביים פייער פון דער רעוואָלוציע. פאַר דעם בערגעלסאָן־פאַרשער

איז „מידת הדין" באַזונדערס אינטערעסאַנט, דאָ שפּיגלען זיך אָפּ די אַלע ספּעציפישע בערגעלסאָנישע אייגנשאַפטן.

„בירָאבידזשאַנער", אַ נײַ בוך פון דוד בערגעלסאָן, איז אַרויס אין 1935. עס איז נאָך אַ נײַס פאַר בערגעלסאָנען לויט דער טעמאַטיק. ער איז דאָך פון אַלע מאָל געוואוינט צו שרײַבן פון זײַן אייגענער סביבה, וואָס ער האָט ווי אויסגעוואַרעמט, אויסגעכאַוועט אין זיך. ער איז דאָך פון אַלע מאָל געוואוינט צו מאָלן אַ לעבנס־שטייגער, וואָס איז שוין מער־ווייניקער קאָנאַניזירט, און דאָ האָט ער פאַר זיך אַ נײַ שאַפנדיקס לעבן, אַ לעבנס־שטייגער אונטערוועגס. מוז דעריבער דוד בערגעלסאָן דאָ און דאָרטן אָנקומען צו נײַע שאַפונגס־מעטאָדן, וואָס זײַנען אָפּט אַנדערש פון דעם פריערדיקן אַרט־שאַפן. פריער האָט בערגעלסאָן אָפּט נאָכדערציילט, געמאָכט ווי סך־הכּלען צו די שוין־אָפּגעטאָנענע, פאַרענדיקטע זאַכן. איז דעריבער געווען אַזוי פיל עלעגישעס אין זײַנע ווערק, נאָכקלאַנגען און אָפּ־הילכן, מיט די ספּעציפישע בערגעלסאָנישע שטילע פאַרבענקטע טענער און מאָטיוון. ער האָט געמאָלט און ווידעראַמאָל געמאָלט, און ווי זיך איבער־גערופן מיט די קלאַנגען און נאָכקלאַנגען. אין דעם ווידערדערציילן איז גע־ווען דער ווילן דערקלײַבן זיך, צו דערגראָבן זיך אַלץ־טיפער צום סאַמע תּוך, צום עיקר. דער וועג פון דוד בערגעלסאָן איז מער געגאַנגען אין דער טיף ווי אין דער ברייט. מער סטאַטיק ווי דינאַמיק. און שטענדיק ווי אָנגע־הויבן פון מיטן און אַזוי אינמיטן איבערגעלאָזט, אָן אַן אָנהויב און אָפּט אָן אַ סוף. ווײַל נישט דאָס אויסערלעכע האָט אים אינטערעסירט און גע־צויגן, נאָר בעיקר — דאָס אינעווייניקסטע, דאָס נשמהדיקע. דוד בער־געלסאָן האָט „געהאַט צײַט" אין זײַן שרײַבן. נישט געאײַלט זיך, נישט איבערגעוואָרפן זיך פון אָרט צו אָרט. עס איז אים ליבער געווען וואָס־מער זיך אײַנצולעבן מיט דער אייגענער סביבה, מיט זײַנע אייגענע פאַרשוינען, וואָס זײַנען אים געוואָרן אַלץ־אינטימער, נישט צום אָפּשיידן זיך.

גאָר אַנדערש איז דוד בערגעלסאָן אין זײַן בוך „בירָאבידזשאַנער". דאָ מוז ער מיטמאַכן האַסטיקע באַוועגונגען, ער וואַרפט כּסדר איבער זײַן אויפמערקזאַמקייט פון מענטש צו מענטש, פון אָרט אויף אָרט. ער איז דאָ דינאַמיש, ווײַל דאָס לעבן וואָס ער נעמט אויף איז זייער באַוועגלעך. און בערגעלסאָן, וואָס זײַן שטייגער איז געווען אַרויסצוברענגען טיפן און פאַ־סירונגען פון אינעווייניק אַרויס, שילדערט איצט אײַנדרוקן פון אויסן, פון דערשיינונגען, וואָס באַווײַזן זיך און פאַרשווינדן, אַנטפּלעקן זיך און ווערן נישט.

אַמאָל האָט זיך דאָס לעבן בײַ אים געדרייט אַרום דעם הויפּט־העלד, אַלץ האָט זיך געשפּיגלט אין אים, אין זײַן נשמה, אין זײַן פּסיכיק. איצט איז שוין דער מענטש אַ פּרט, אַ שטריך. דער עיקר ליגט דאָ אין דעם אַל־

געמיינעם, אין דער אידייע, וואָס איז דאָ פאַרבונדן מיט ביראָבידזשאַן.

די איבערוואַנדערער, וואָס זיינען אַרויסגעפירט אין בוך, האָבן איבער־געלאָזט הינטער זיך אַ שטיק לעבן מיט געוואוינהייטן, טראַדיציעס און גע־זעצן און קומען אין אַ ניי, נישט־געדאַכט לאַנד, וואו מ'דאַרף אָנהויבן אַלץ פונסניי. און עס איז ווי אויך דוד בערגעלסאָן האָט, אַ באַפרייטער, זיך געלאָזט אַהער, אָראָפּגעשליידערט פון זיך לאַסטן, גרייט אויפצונעמען דאָס נייע, וואָס קומט דאָ אויף.

אידן פון פאַרשיידענע געגנטן, פון פאַרשיידענעם עלטער, מיט פאַר־שיידענע כאַראַקטערן און געוואוינהייטן קומען אַהער, קיין ביראָבידזשאַן. עס קומען ערלעכע, מיט אויפריכטיקע כוונות און פאַרלאַנגען צו בויען אַ ניי לעבן אויף נייע יסודות. פאַראַן אָבער אויך אַזעלכע, וואָס האָבן קיין שייכות נישט צום נייעם לעבן, זיי האָבן זיך „צוגעטשעפּעט” צו די אמתע איבערוואַנדערער, פּלאָנטערן זיי זיך און ברענגען בלויז שאָדן. פאַראַן אויף שריט און טריט שטערונגען — פיזישע און פּסיכישע. דוד בערגעלסאָן קוקט זיך צו מיט אַ שאַרף אויג צו דעם אַלעמען, וואָס עס טוט זיך, הערט זיך איין צו רייד און האַלבע רייד און צייכנט אַזוי אויף גיך, שטריך צו שטריך, און עס וואַקסט אויס אַ געשטאַלט, אַ בילד. דאָ קומט אים, בער־געלסאָנען, צונויץ זיין אימפּרעסיאָניסטישער אופן פון מאָלן בילדער, פון דערציילן געשיכטעס. דער מענטש וואַקסט אָפּט אַרויס פון דער האַנדלונג, בהדרגהווייז. און עס איז ווי אַלעמאָל ביי בערגעלסאָנען — דער פאַרשוין רוקט זיך צו־ביסלעך אַליין אַרויס און ווייזט זיך פאַר אונדז.

אין די ערשטע קאַפּיטלעך האָט נאָך בערגעלסאָן נישט באַוויזן צו באַ־הערשן דעם מאַטעריאַל, ער פאַרלירט זיך אָפּט צווישן די פאַרשוינען, אָבער וואָס־ווייטער ווייזט זיך אַלץ־מער אַרויס בערגעלסאָן דער מייסטער. מיר זעען אין אייניקע ערטער ווי בערגעלסאָן ראַנגלט זיך מיטן שטאָף, און עס איז דאָ די געפאַר, אַז ער ווערט באַזיגט, אָבער לסוף באַקומט דער קינסטלער די אויבערהאַנט. און דאַן גיט אונז בערגעלסאָן פּראַכטפולע שילדערונגען: די בלעטלעך, וואו דער טייך בירע ווערט אַריינגעצויגן אינם פּראָצעס פון בויען; דאָס האַקן דעם ערשטן בוים; דער האַרבסט אין ביראָבידזשאַן; די שניי־זאַווערוכע אין דער טייגע און נאָך און נאָך בילדער, וואָס זיינען געגעבן מיט פולער קינסטלערישער האַנט.

עפּיזאָדנווייז, עפּיזאָדנווייז כאַפּט־אויף בערגעלסאָן די געגנט אַרום, די נאַטור, די מענטשן ביי דער אַרבעט, ביי דער איבערוואַנדלונג. אַ קוק אַהער, אַ קוק אַהין, ער קאָן זיך גאָר זאַט נישט אָנקוקן. דוד בערגעלסאָן איז נייגעריק צו אַלדעם, וואָס עס טוט זיך אַרום.

און ביי דעם גאַנצן ערנסט, וואָס בערגעלסאָן פילט אַרום און אין זיך גופא, טוט זיך אָפּט דער קינסטלער אַ שפּיל, ער מאַכט אַ חנדל, ער

„זייטלט" אָפּט מיט די אויגן (אַ וואָרט, וואָס חזרט זיך איבער אין בוך פיל מאָל, און דוכט זיך צום ערשטן מאָל) אהער און אהין. ער ווערט אַריינגעצויגן אינם דראַנג צו בויען דאָס לאַנד, און שפּעטער (ווי דער העלד פּריסטער) הויבט ער אָן צו רעדן ווייניקער, און אויך ערשט דאַן, ווען ער האָט צו זאָגן עפּעס גאָר־וויכטיקס. בערגעלסאָן, וואָס איז כּסדר געווען שטיל, עלעגיש, צוריקגעהאַלטן, אָפּטמאָל מעלאַנכאָליש אין זיין שרייבן, ווערט אַנטציקט, באַקומט התלהבות פאַר מענטשלעכער האַרעוואַניע און פאַר די גרויסע אויסזיכטן, וואָס שטייען פאַר בייראָבידזשאַן.

נאָך דער צוגעטראַכטער סאָוועטישער דערציילונג „הירשל טאָקער", וואו בערגעלסאָן האָט זיך באמת אָנצופילן זיין שאַפן מיט רעוואָלוציאָנערן שטאָף, איז „בייראָבידזשאַן" אַן ערנסטער שריט פאָראויס. נאָך אין זיין דערציילונג „בירגער וואַליא ברענער" האָט שוין בערגעלסאָן אָנגעשלאָגן אַ נייעם אייגנאַרטיקן טאָן ביים שילדערן דעם נייעם מענטש פון ראַטנפאַרבאַנד. אין בייראָבידזשאַן פילט זיך באַדן, פילט זיך רעאַלקייט, פילט זיך שטייגער.

בערגעלסאָן גיבן זיך מער איין די עלטערע טיפּן. זיי פאַרמאָגן אויסגעשפּראָכענע כאַראַקטערן און זיי לאָזן זיך שאַרפער מאָלן. צו דער גרויסער אינטערעסאַנטער בערגעלסאָנישער טיפּן־גאַלעריי קומען צו נאָך עטלעכע נייע, אָריגינעלע. יודל ליפשיץ דער פוילאַק, מיט די מיאוסע גע־דאַנקעלעך און תנועותלעך, איז אַ לייבלעכער ברודער פון די אַלע ענלעכע פאַרשוינען פון „אַרום וואָקזאַל", „נאָך אַלעמען", „אין אַ פאַרגרעבטער שטאָט". גלייכצייטיק פירט בערגעלסאָן אַרויס פּראַכטפולע אידן האָרע־פּאַשניקעס, אידן האַרטביינערדיקע, וואָס דערמאָנען אונדז אָן די האַרציקע „עמך"־אידן פון שלום עליכמען.

אינם בוך זיינען שוין אויך געמאָלן די „קאָנטאָר", דער אַגראָנאָם, דער הויפּט־אינזשענער טאַדי. בערגעלסאָן האָט וועגן זיי נישט קיין וואַזשנע מיינונג. זיי זיינען נישט תופס דעם פאַרנעם פון דער אַרבעט, זיי באַמבלען זיך אַרום ווי איבעריקע. די „טיכאָנקער קאָנטאָר" באַפרידיקט ווייניק די איבערוואַנדערער און נאָך ווייניקער — בערגעלסאָנען. ער שוינט זיי נישט, ער טיילט זיי אָפּט צו אַ גלייכווערטל און שטעכווערטל.

בערגעלסאָן האָט זיך באַהאָפטן מיטן בויענדיקן לעבן, ער איז מיטגע־ריסן געוואָרן מיטן שטראָם, און דאָס פילט זיך אין דעם נייעם אָטעם, וואָס עס שלאָגט פון דעם ווערק „בייראָבידזשאַן".

„ביים דניעפּער" איז אַ נייער גאַנג פון דוד בערגעלסאָן אין זיין שאַפן, אַ פאַרמעסט פונם קינסטלער אויפצופאַסן דאָס לעבן, זיין סביבה אויף אַ נייעם אופן, אין ליכט פון דער נייער אידעאָלאָגישער איינשטעלונג צו דער אידישער וועלט, צום אַמאָליקן אידישן שטעטל, צו די ווירקנדיקע כחות אינם אידישן לעבן — די סאָוועטישע אידעאָלאָגישע איינשטעלונג,

צו וועלכער דוד בערגעלסאָן איז דערגאַנגען די לעצטע צוויי־דריי יאָר פון זיין וואוינען אין בערלין, דאָס הייסט אַ צוועלף יאָר צוריק.

זכרונות פון די קינדער־און יוגנט־יאָרן זיינען נישט קיין נייעס אין דער אידישער ליטעראַטור. מענדעלע מוכר ספרים, שלום עליכם, י. ל. פּרץ, מרדכי ספּעקטאָר האָבן אין יאָרן פון רייפקייט זיך געווענדט מיטן פּנים צו די אייגענע קינדער־און יוגנט־יאָרן, און אויפגעפּאַסט די קינדהייט און יוגנט לויט זייער אייגענער פאָרם און געשטאַלט. אויך פּרץ הירשביין האָט מיט עטלעכע יאָר צוריק געשילדערט פאַר אונדז די סביבה, וואו ער איז געוואַקסן און אויסגעוואַקסן. די אַלע שרייבער האָבן זיך באַמיט אַרויסצו־ברענגען זייער קינדהייט און יוגנט ווי־ווייט מעגלעך נאָענט צו דעם, ווי עס איז געווען, און אדרבא — זיי האָבן עס באַשיינט, באַחנט מיט אַ ראָמאַנ־טישן שלייער. און ווי עס זאָל נישט זיין טרויעריק זייער לעבן, איז דאָ אַ באַצויבערנדיקער אַראָמאַט, וואָס רוקט אַוועק אויף דעם צווייטן פּלאַן דאָס גרויע, דאָס רעאַל־ווירקלעכע. די אַלע שרייבער טראָגן זיך און אונדז אַריבער אין דער ספּערע פון זייערע קינדער־יאָרן, וואו עס האָבן נישט געגאָלטן קיין היינטצייטיקע איינשטעלונגען און באַציאונגען.

דוד בערגעלסאָנען איז נישט געגאַנגען אין אַרויסברענגען עפּיזאָדן און סצענעס, געשטאַלטן און סיטואַציעס פון זיין קינדהייט און יוגנט. ער איז צוגעטראָטן צו זיין ווערק מיט דער אויסגעשפּראָכענער כוונה דורך פּענעקן אונטערצושטרייכן וואָס־שאַרפער און בולטער דעם קלאַסן־אַנטאַגאָ־ניזם, אַרויסאַנטפּלעקן אין דעם אַמאָליקן אידישן שטעטל די קלאַסן־ווידער־שפּרוכן. ער באַמיט זיך דורך פּענעקן גופא, דאָס קינד און דערנאָך דאָס אינגל פונעם רייכן איד רפאל לעווין, דאָס קינד פונם בורזשואזן הויז אין שטעטל, צו מאַכן אים פאַר דעם שליח, פאַר דעם טרעגער פונם פּראָטעסט, פון דער אומצופרידנקייט, וואָס עס וואַקסט אין דעם אַמאָליקן אָפּגעשטאַנע־נעם אידישן שטעטל. און נישט נאָר וואָס בערגעלסאָן פירט אַרויס די ווידער־שפּרוכן, דעם אַנטאַגאָניזם אין דעם שטעטל, באַמיט זיך קעגנשטעלן די באַזונדערע קלאַסן, די גבירישאַפט און אָרעמשאַפט, נאָר ער שילדערט דעם אַנטאַגאָניזם, די ווידערשפּרוכן אינם הויז פונם גביר גופא. דאָס ווערק איז געבויט אויף קאָנטראַסטן, עס ווערט קעגנגעשטעלט איין שיכט קעגן צווייטן, איין סוג מענטשן קעגן אַנדערן. און פּענעק אַליין, אַט דאָס גבירישע קינד, וואָס איז געבוירן און אויסגעוואַקסן אינם הויז ביי די רייכע טאַטע־מאַמע, איז אַליין אַ קאָנטראַסט, אַ שטיק סתירה, וואָס טראָגט פון די סאַמע פריע יאָרן טיפע ווידערשפּרוכן אין זיך, אין זיין אויסזען, אין זיין כאַראַקטער, אין זיין באַציאונג צום הויז, צו די עלטערן, צו די שוועסטער און ברידער אין שטוב. פּענעק איז אַ קינד מיט אַן אַלטן קאָפּ, און אָפּט טראַכט ער אַריבער, טראַכט פאַר דוד בערגעלסאָנען.

אינם ווערק האָבן מיר אַ סך בערגעלסאָנישע פּאַרשוינען, בערגעלסאָנישע געשטאַלטן, וואָס זיינען אונדז וואויל־באַקאַנט פון זיינע אַלע פריערדיקע ווערק. אָבער בערגעלסאָן פּאַסט זיי אויף גאָר אַנדערש ווי אַמאָל. דאָרט האָט בערגעלסאָן באַדויערט זייער שווערן גורל, מיטגעפילט און אפילו אין דער שטיל מיטגעליטן זייער אונטערגאַנג, זייער פּאַראַורטיילטקייט. דאָ איז שוין גאָר אַנדערש; בערגעלסאָן האַלט אין באַשולדיקן, פּאָרוואַרפן און מאָנען, ער באַשולדיקט און מאָנט פאַר די עוולות, וואָס זיי באַגייען אויף שריט און טריט, און אָפט קומט אויך דער פּסק־דין.

מיכאל לעווינס הויז, זיין פרוי און קינדער זיינען פון דעמזעלבן שניט און סוג ווי אַנדערע פּאַרמעגלעכע הייזער ביי בערגעלסאָנען, אָבער דער פּאָן, דער צונויפשטעל, די צוזאַמענפּאַרונג איז שוין דאָ אַ לחלוטין־אַנדערע, ווי אין זיינע פריערדיקע ווערק. אין דעם הויז זיינען דאָ צוויי וועלטן — די שטוב און די קיך. אויך שלום עליכם האָט נישט איין מאָל קעגנגעשטעלט די שטוב מיט דער קיך, די שטוב־מענטשן מיט די קיך־מענטשן. דוד בערגעלסאָן אָבער פאַרשאַרפט, פאַרשפּיצט נאָך מער דעם אונטערשייד, פּאַרטיפט דעם תהום — און דאָס מערקווירדיקע איז, וואָס ער טוט עס מיט דער הילף פונם גבירישן מיזיניקל. פּענעק וואוינט אין שטוב, אָבער זיין סימפּאַטיע, זיין וועלטל איז די קיך. אין שטוב האָבן אים אַלע פיינט, אין קיך איז ער אַ האַרציקער, אָנגעלייגטער גאַסט. און יעדער עפּיזאָד, יעדע פּאַסירונג ווערט געגעבן אין ראַמאַן אין דער קאָליזיע פון אָט די צוויי באַזונדערע וועלטן. פּענעק, דאָס קינד מיט די שאַרפע אויגן און פּאַר־שפּיצטן געהער, לאָזט נישט אַדורך קיין פּרט, קיין שטריך, וואָס זאָל נישט פאַרשטאַרקן אין אים דעם קאָנפליקט מיט דעם הויז און מיט די שטוב־מענטשן. דערנאָך הויבט פּענעק אָן צו האָבן אַ מגע ומשא מיט די אָרעמע הינטערגעסלעך, מיט די נויטבאַדערפטיקע באַלמעלאָכעס, וואָס זיינען אָפּ־העגניק פונם גבירישן הויז, ווערן פון אים באַליידיקט, עקספּלואַטירט און זיי טראָגן אַ שנאה צו מיכאל לעווין, צו זיינע פירעכצן. עס וואַקסט אַזוי דער אַנטאַגאָניזם און דער האַס צום רייכן, וואָס לעבט אַ ברייט לוקסוס־לעבן אין דער צייט, וואָס זיי מאַטערן זיך אויף אַ טרוקן שטיקל ברויט. און פּענעק, וואָס האָט אַזאַ סימפּאַטיע צו די קיך־מענטשן, טראָגט דערנאָך איבער זיין סימפּאַטיע און ליבשאַפט צו די באַלמעלאָכעס. די באַלמע־לאָכעס דערפילן אין דעם גבירישן אינגל אַ נאָענטקייט, זיי זעען די אומגע־רעכטיקייט, וואָס עס ווערט באַגאַנגען לגבי אים און עס שאַפט זיך צווישן זיי און אים אַ ליבשאַפט.

דאָס ווערק האַלט 26 קאַפּיטלעך, און יעדעס קאַפּיטל איז געטיילט אויף קאַפּיטעלעך. יעדעס קאַפּיטעלע פאַרמאָגט מייסטערישע שילדערונגען פון מענטשן. מער נישט, וואָס עס ווערט צופיל איבערגעחזרט איין און

דערזעלבער מאָטיוו — ווי פּענעק ווערט געהאַסט פון זיין פאַמיליע, און ווי גוט און וואויל עס איז אים מיט די קיך־מענטשן און אין די הינטערגעסלעך. בערגעלסאָן איז ווי אַלץ נישט פּאַרטיק און ער וויל עס נאָך אַמאָל און ווידעראַמאָל באַווייזן און איבערציינגן אונדז אין פאַרשיידענע וואַריאַנטן. איז דער קליינער שטיפערישער פּענעק שטענדיק פאַרנומען מיט דער שווערער אויפגאַבע, וואָס דער קינסטלער האָט אויף אים אַרויפגעליינגט. ער דאַרף זען, אויפנעמען, טראַכטן און מאַכן די נויטיקע אויספירן. בערגעלסאָן שרייבט דערביי: „פּענעקס געפילן", „פּענעקס מיינונג דערביי" א. אַז וו. אַט קומען אָן די טאָלטשינער פּאַרבער צו זיי אין הויז. די קיך־מענטשן פילן צו זיי אַ פרעמדקייט, ווי צו גדלנים, דעריבער גייען בוני מיט שיידלען, די קעכין און דאָס שטוב־מיידל באַרוועס און צעכראַסטעט און צעפּאַטלט, און בערגעלסאָן גיט צו פאַר פּענעקן: „פּענעק באַמערקט עס: אַ מאַנסביל, אַז ער איז נישט פון זייער גראַד, איז ער ביי זיי ביליקער אפילו פון אַ פערד —עלעהיי אַ שטעקן . . ."

מיט באַזונדערער ליבע און האַרציקייט איז געמאָלן יאַנקל דער פורמאַן — אויך ער איז דאָס רוב געגעבן, ווי עס פּאַסט אים אויף דער קליינער פּענעק, און אויך דאָ זיינען דאָ צו־מייסטערישע, צו־קאָמפּליצירטע, צו־איבערגעוואָקסענע שטריכן, וואָס זיינען כלל נישט צוגעפּאַסט פאַר די אויפנאַם־פעיִקייטן פון אַ יונג קינד. אָבער דאָס נאָכגיין נאָך יאַנקלען, די טיפע ליבע און פאַרהערלעכונג פאַר אים — דאָס זיינען שיינע, האַרציקע, רירנדיקע קאַפּיטלעך אין בוך, ווי אויך די אַלע שילדערונגען פון בוני דער קעכין מיט אירע ליבעס.

וואונדערבאַר איז אַרויסגעבראַכט די גרויסע גוראַלניע מיט אירע מענטשן, מיט זייער באַזונדער אָרט לעבן אינם אידישן שטעטל. מייסטעריש זיינען געגעבן אַ ריי הייזער, די אויפגעקלערטע טיפּן, זייער האַלטן זיך באַזונדער און אָפּגעטיילט פון דער „פינצטערער" אידישע מאַסע. דאָ דערגרייכט בערגעלסאָן הויכע קינסטלערישע מדרגות. מיר שפירן אין פיל ערטער אַ פיינעם דינעם הומאָר, וואָס עס איז נאָך אין אַזאַ מאָס נישט געווען אין די פריערדיקע ווערק. פאַראַן אויך אַ באַזונדערע רייפקייט אין שפּראַך, אַ וואונדערבאַרער צמצום, שפּראַך־איינפאַלן, שפּראַך־חנדלעך, וואָס גיבן צו דעם ווערק קאָלאָריט, פאַרב.

מיר האָבן דערווייל אין בוכפאָרם בלויז דאָס ערשטע בוך „ביים דניעפּער". דוד בערגעלסאָן האָט זיך פאַרמאָסטן צו געבן אין עטלעכע בענדער די עפּאָפּייע פון דעם אידישן לעבן אין געוועזענעם רוסלאַנד, די עפּאָפּייע פון די סאָציאַלע און נאַציאָנאַלע גערעַנגלענישן, וואָס האָבן אַדורכגעמאַכט די אידישע מאַסן און מיט זיי די אידישע אינטעליגענץ אין צאַרישן רוסלאַנד.

יאָרן מיט דוד בערגעלסאָן

(שטיקלעך דערינערונגען)

געווען איז עס אין איינער פון די בערגעלסאָנישע שטעט אין פּאָדאָליע, אין דער שטאָט לעטיטשעוו, וואו בערגעלסאָן האָט אַמאָל, אַרום 1912-1913, אָפּגעוואוינט אַ זומער, און מיט אַ באַזונדערער פליים געאַרבעט אויף אַ נײַ גרויס ווערק. ער האָט אין משך פון אַ פּאָר וואָכן אָנגעשריבן עטלעכע גרויסע קאַפּיטלען, און געווען איז בײַ אים די באַדערפעניש צו טיילן זיך מיט אַ נאָענטן מענטשן מיט די נײַ־געשאַפענע בילדער און גע־שטאַלטן. בין איך דאַן אַראָפּגעפאָרן צו אים פון קיעוו — אַ מהלך פון אַכט שעה מיט דער באַן ביז דער סטאַנציע דעראַזשנע — מיט אַ געמיט און האַרץ, ווי אַ פאַרליבטער חתן פאָרט צו זײַן כלה. האָט מען זיך האַרציק באַגעגנט אויף דער סטאַנציע, זיך געטרייסלט דערנאָך אין אַ פאַעטאָן אַי־בער די שיינע פּאָדאָליער בערגלדיקע וועגן און פאַרפאָרן פרייטיק־פאַרנאַכט אין דעם באַגאָרטנדיקן לעטיטשעוו. אידן זיינען הרחבהדיק און לייטיש געגאַנגען מקבל־שבת זיין, און מיר ביידע האָבן אויך מיט אַ פולן שבת אין האַרצן געאײַלט צו דעם שטיבל, וואו עס האָבן אויף אונדז געוואַרט די פרישע, נײַ־אָנגעשריבענע קאַפּיטלעך פון דעם נײַעם ווערק.

מיט אויפגערעגטן אינטערעס און נײַגיר זיינען מיר ביידע געזעסן עט־לעכע שעה איבער די געדיכט־אָנגעפּיקעוועטע זײַטלעך, זיך נישט געקאָנט גענוג אָנזעטיקן פון די אַלע נײַע אייגנאַרטיקע בילדער, וועלכע ער האָט פאַר דער קורצער צײַט מיט אַזאַ שפע אַרויסגעבראַכט. איז מען געווען ביידע איבערגליקלעך פון דעם נײַעם אוצר, וואָס איז צוגעקומען צו דעם פריערדיקן פאַרמעגן, און ביידע האָבן מיר דערנאָך אין די בעטן אַלץ גע־רעדט און ווידער גערעדט גליקלעך־צופרידענע פון דעם עשירות, און ערשט בײַם באַגינען אײַנגעשלאָפן.

און איז עס געווען וואָר אָדער חלום? אין גליקלעך־זאַטן שלאָף האָבן זיך דערטראָגן וואונדערבאַרע מוזיק־קלאַנגען. זיי האָבן זיך דער־נעענטערט, זיינען געוואָרן אַלץ שטאַרקער און הילכיקער, און דערנאָך צוביסלעך געוואָרן שטילער, שטיל, ביז זיי האָבן זיך אין ווײַטער ווײַטקייט איבערגעריסן.

וואָס איז עס געווען? אַ מיליטער־עשאַלאָן מיט זײַן אָרקעסטער איז אַדורך דעם שטעטל אויף „מאַניעוורעס", און אין דעם אויפגײַענדיקן

פרימאָרגן געשפּילט עפּעס האַרץ־דרינגדיקס. האָבן מיר זיך ביידע אויפ־געכאַפּט, האַלב־פאַרשלאָפענע צוגעלאָפן צום אָפענעם פענצטער, וואָס איז געווען פאַרוואָקסן מיט פריש צעעפנטע בונטע בלומען, און זיך דורשטיק איינגעהערט אין די וואונדערבאַרע טענער פון דער מוזיק. גליקלעך און אויפגערעגט איז געווען דאָס האַרץ, און געפילט האָט מען דאַן אַ מין אויסטערלישע, וואונדערבאַרע מתיקות און באַטעמטקייט אין אָט דער מע־לאָדיע. און אויך שפּעטער, און ביז אויף היינט צו טאָג, ווען מען דער־מאָנט זיך אָן יענעם האַלב־חלומדיקן פרימאָרגן און אָן יענעם וואונדער־באַרן שפּילן, דוכט זיך, אַז אַזאַ מין מעלאָדיע הערט מען נאָר איין מאָל אין לעבן און מער קיינמאָל נישט.

אָט אַזעלכע וואונדערבאַרע אויסטערלישע מאָמענטן, וואָס קאָנען זיך קיינמאָל מער נישט איבערחזרן, זיינען געווען אין אונדזער פיל־יאָרנ־דיקן צוזאַמענלעבן מיט דוד בערגעלסאָן — ביז צום „אַרום וואָקזאַל", און פונם „אַרום וואָקזאַל" ביז צום „נאָך אַלעמען" און העט־ווייט ביזן „אָפּ־גאַנג", און אויך שפּעטער, אין די צייטן פון „וועלט־אויס וועלט־איין" און „מידת הדין".

זאָלן דאָ געבראַכט ווערן איינצלנע, אָפּגעריסענע שטיקלעך־דערינע־רונגען.

* * *

פאַרלאָזן האָט בערגעלסאָן זיין קליינשטעטל אָכרימאָווקע (נישט ווייט פון אומאַן) נאָך גאָר אַ יונגערמאַן, אָבער אַ שווער־אָנגעלאָדענער מיט אידישער און אַלגעמיינער קולטור, מיט אייגענע פערזענלעכע איבערלעבונ־גען און מיט אַ רייכן אוצר פון געזען־און־געהערטע אידישע פאַרשווינגען. געווען איז ער ביי זיין רייכן פאָטער, דער גרויסער וואַלד־און־תבואה־סוחר רפאל, אַ מיזיניק. אַמאָל האָט אין דער פאָטערישער גרויסער, רווישנדיקער שטוב געווימלט מיט פאַרשיידנערליי פּריצים, סוחרים, מעקלער, קאָמיסיאָ־נערן, קאַסירערס, פּאָסעסאָרס, אויפגעקומענע און אָפּגעקומענע גבירים, וואָס האָבן זיך געדרייט אַרום דעם רייכן, קלוגן רפאל בערגעלסאָן. דער פאָטער איז געשטאָרבן, בעת דוד איז נאָך געווען אַ יונג בחורל, די שוועסטער און ברידער האָט מען אויסגעגעבן קיין אומאַן, לעטיטשעוו, ליפּאָוועץ, קיעוו, און געבליבן איז ער, דאָס מיזיניקל (אגב אַ מופת־קינד פון ר' דודל טאַל־נער און דעריבער טראָגט ער זיין נאָמען) אַליין אין די גרויסע־גרוימע חדרים מיט זיין עלטערער, יחוסדיק־אײדעלער און קראַנקער מוטער. אין דער גרויסער שטוב איז געווען ווי נאָך אַ פריילעך־טומלדיקער חתונה, ווען אַלע מחותנים צעפאָרן זיך — אָפּגעשטאָרבענע קלאַנגען, אָפּהילכן פון אַמאָליקן געטומל. שטילע טריט אין אויסגעליידיקטע גרויסע צימערן, געדיכטע פאַרהאַנגען, וואָס דערציילן וועגן אַ געוועזענעם לעבן. אָט די

נאַנגנדיקע שטילקייט האָט בערגעלסאָן איינגעזאַפּט אין זיך, זי איז אַ לאַנגע צייט געווען דער הויפּט־עלעמענט אין זיין וועזן און אין זיין שאַפן. און ווער נאָך, ווי ער, האָט ביי אונדז אַזוי ציטערדיק געשילדערט אָט די שטיל־אויסגייענדיקע אידישע הייזער, די שאָטנדיקע זאַלן מיט אַמאָליקער פּראַכט, דעם בין־השמשותדיקן „נאָך אַלעמען" פון משפחות, פון לעבנס, פון אַ גאַנצן אַוועקגייענדיקן שיכט אין דער אידישער וועלט?

געקומען איז בערגעלסאָן קיין קיעוו נאָך גאָר אַ יונגערמאַן, אָבער שוין מיט אַ קלוגער רייפקייט און מיט אַן אייגענעם בליק אין לעבן און אין דענקען. נאָך אין זיין ליב שטעטעלע, אַרום זיין צאַרט־ליבער מוטער, האָט זיך גענומען צייטיקן זיין קינסטלערישע נשמה. דערנאָך איז ער בהדרגה געוואַקסן אין קיעוו, און געוואָרן אַלץ רייפער און פּאַרטיפטער. עס איז אויסגעקומען אַלץ אַליין אַדורכצומאַכן. געווען זיינען השפּעות, אָבער זיי האָבן בלויז מיטגעהאָלפן די אַנטוויקלונג אָבער נישט געריכטעט זי. די וועג־צייכנס, די ווענד־פּונקטן זיינען דורכאויס אייגענע געווען. און דערפאַר — אַזוי אייגנאַרטיק, אַזוי סוביעקטיוו. עס זיינען נישט געווען קיין אומגעריכטע, גרינג־אָנגעקומענע איבערוואַנדלונגען. יעדער שריט אינם אייגענעם און אינם געזעלשאַפטלעכן לעבן איז געווען טיף־איבער־געלעבט, טיף־אַדורכגעליטן. איז אויסגעקומען אַליין צו באַקעמפן סימ־פּאַטיעס און דערנעענטערן פרעמדקייטן. די קויפמאַנס, פּיוניאַקעס, רובינשטיינס, זיידענאַווסקיס — די בערגעלסאָנישע טיפּן, די אייגנטלעכע אַרומיקע סביבה — האָט ער יאָרנלאַנג געהאַלטן אין איין אויסוואָרצלען פון זיך. ער האָט זיי מיט אַ באַזונדערער באַפרידיקונג געמאָלן, און דער־מיט ווי באַפרייט זיך פון זיי, זיך אָפּגעשאָקלט פון זייער נאָענטקייט און ווירקונג.

געלייענט האָט ער העברייאיש, אָבער געלעבט האָט ער בעיקר, ווי דאָס רוב יוגנט פון רוסלאַנד, אין די גייסטרייכע וועלטן פון די גרויסע רוסישע קלאַסיקער. און ממילא איז נאַטירלעך געווען, אַז די ערשטע פּרוואוון אויסצולאָדן די אינעווייניקסטע שפּע, זיינען געווען אין רוסיש. די פרעמדע, רוסישע שפּראַך איז אים ליב און טייער געווען, ער באַמיט זיך זי גובר זיין אין זיין שרייבן אויף אַן אייגנאַרטיקן אופן. זיין דעמאָלטיק רוסיש שרייבן האָט אויך פאַרמאָגט אַן אייגנאַרטיקן בערגעלסאָנישן כאַראַקטער. פּונקט ווי ער האָט פאַרמאָגט אַן אייגנאַרטיקן, זאַפטיקן טאָן אין זיין פידל־שפּילן. קיין הילכיקע קלאַנגען, קיין לייכטע מאָטיוון האָט זיין פידל נישט געוואוסט. נאָר עלעגישע, מינאָרע, טיף־לירישע מעלאָדיעס האָט ער זייער אייגנאַרטיק אויסגעשפּילט — און דער עיקר — פּאַמעלעך, לאַנגזאַם, צעצויגן. די בין־השמשותדיקע זאַכן פון טשאַיקאָווסקי, קאַלינניקאָוו, גריג זיינען אים געווען באַזונדערס באַליבט, און אָט די אייניקע זאַכן האָט ער יאָרנלאַנג,

אלץ־טיפער און ציטערדיקער געשפּילט אויף זיין פידל, מיטן פּנים צו דער וואַנט און מיט פאַרמאַכטע אויגן. און דערביי ווייטיקדיק געקרעכצט און געזיפצט. און ווי נאָענט איז געווען זיין שרייבן צו זיין פידל־שפּילן. דערזעלבער אויסגעצויגענער טאָן, דיזעלבע יאָנגדיקע קלאַנגען, און מיט אַזעלכע איידעלע, ציטערנדיקע ניואַנסן. קיין גרויסן רעפּערטואַר האָט ער נישט געהאַט און אין דעם זיך ניט געניטיקט. ער האָט אַרויסגעזיפצט זיין אינעווייניקסטן געמיט דורך די פּאָר קאָמפּאָזיציעס — און גענוג.

און עס קומט אַחד־העמיזם, בערדיטשעווסקי, „השלח", „הדור", די ערשטע פרילינגס־יאָרן פונם נאַציאָנאַלן רענעסאַנס, מיט העברייאיש, מיט חדרים־מתוקנים. די אידישע ליטעראַטור אין אידיש האָט דאַן אין אוקראַינע קיין שטאַרקע אחיזה נישט געהאַט. זי איז נאָך דאַן בלויז גע־ווען פּאַר פּשוטע מאַמעס און דינסטמיידלעך. די רוסלענדישע רעוואָלוציע פון 1905־1906 האָט נאָך ווייניק צעאַקערט דעם אידישן באָדן אין אוקראַינע פאַר אַ שטאַרקן פאַנאַנדערוואוקס פונם אידישן וואָרט, פונם אי־דישן שאַפן. מען געפינט זיך דעריבער מער אונטער דער גייסטיקער השפּעה פון דער דעמאָלטיקער העברייאישער ליטעראַטור, מען איז אויסגע־כאַוועט אין איר און מען שרייבט נאָך אַליין העברייאיש. אַזוי בערגעלסאָן, אַזוי איך. מען האָט שוין אָבער סימפּאַטיעס פאַר די „צוימען־ברעכער", פאַר די שאַצער און איבערשעצער אין העברייאישן לאַגער. אפילו די עוואָלוציע פון אַריסטאָקראַטישן ציוניזם צו דעמאָקראַטיע, און דערנאָך פון העברייאיש צו אידיש מאַכט מען אַדורך דערוויל אין העברייאיש, און אַליין, ווייט פון דעם אַלגעמיינעם שטראָם. ס'זיינען געווען אין קיעוו קרייזן, פּאַרטייען, גרופּעס, קאָמיטעטן, אָבער מען וויים כמעט נישט פון זיי. מען איז פּאַמעלעך געגאַנגען אַליין דעם אייגענעם וועג, וואָס מ'האָט אַליין אַדורכגעטראַכטן. קומען דערנאָך עטוואָס־פאַרשפּעטיקטע סימפּאַטיעס צום סאָציאַליזם. באַקומט מען מיט גאַנצע צוויי יאָר נאָכן דערשיינען נחמן סירקינס בערלינער „השחר", וואו מ'געפינט אין אַ גלענצנדיקער פּאַר־מולירונג אייגענע שטימונגען, אייגענע געדאַנקען. איז מען איבערראַשט און באַגייסטערט. וויל מען זיך שטעלן אין דינסט פּאַר אָט די אידייען, וועלן די אָנפירער זיינען שוין לאַנג אַוועק ווייטער. שרייבט מען אַוועק אַ גרויסן, טיף־אַדורכגעטראַכטן העברייאישן בריוו אין דער בערלינער „השחר"־רעדאַקציע, אָבער דער אַדרעס איז שוין לאַנג ניט גילטיק, און קיין תשובה קומט נישט אָן. פּרוּווט מען געפינען אַ סינטעז צווישן נאַציאָ־נאַליזם און סאָציאַליזם און מען שלאָגט זיך לאחר־מעשה אָן אויף אַ סיי־מיסטישער אומלעגאַלער בראָשור, וואָס טרעפט־צו, וואָס האָט ממש אַרויס־געכאַפּט ווערטער פון מויל.

זוכענישן און עטאַפּן פון דער אידישער אינטעליגענץ צוריק מיט אַ

דרייסיק, פינף און דרייסיק יאָר אין אַ גרויסער, רוסישער דרום־מערבדיקער שטאָט אין רוסלאַנד. טיפע אַריינטראַכטענישן אין פּראָבלעמען פון אַ־דישער ווירקלעכקייט און אַרויסגעטויכטע, גליקלעכע דערלייזונג־טרוימען. דאָס אַלץ, וואָס האָט זיך געלאָזט הערן אין אַ ריי ווערק פון דוד בערגעלסאָן און וועט זיך נאָך געוויס לאָזן הערן אין זיין פאַרטיפטן שאַפן.

מיט אַ באַזונדערן דורשט פלעגן מיר דאַן שלינגען די „תושיה"־ביכלעך און די „השלח"־העפטן, וואָס עס פלעגט באַקומען זיין עלטערער ברודער, יעקב בערגעלסאָן. אין זיין הויז אין קיעוו, וואו דוד בערגעלסאָן האָט יאָרנלאַנג געוואוינט, איז אויך געווען לכתחילה אונדזער ביידנס „אוניווערזיטעט" און דערנאָך איז דעם ברודערס געשעפטלעכער שרייב־טיש געווען בערגעלסאָנס שרייבערישער וואַרשטאַט. פריער נישט־זיכער, און מיט גרעסערע הפסקות, דערנאָך שוין כסדרער און שוין מיט אַ פעסטן גלויבן פלעגט בערגעלסאָן אָפּזיצן שעהן און שעהן און אויספילן זייטל נאָך זייטל די ברייטע, פירעקעכדיקע ווייסע בויגנס. די אַרומיקע — שוועסטער, ברידער, שוואָגערס, קרובים — האָבן אַ צייטלאַנג הינטעראַרומעט שפּאָטיש געקוקט אויף דעם קלוגן דוד בערגעלסאָן, וואָס האָט זיך אַריינגענומען אַ נאַרישע „דומע" אין קאָפּ און פּטרט טעג, וואָכן און חדשים ביים שרייבן עפּעס מעשיות און דערצו גאָר אין „זשאַרגאָן". און דער אויפגעקלערטער, משכילישער, וואוילקענעוודיקער שוואָגער זיינער, שלום כאַראַל, אַ שטיק ביינוש רובינשטיין פון „אָרום וואָקזאַל", פלעגט אַזוי שטעכיק אַלעמאָל צוגעבן:

— ס'שאַדט נישט, דוד וועט זיך אויסשרייבן אַ גוטן „פּאָטשעראַק".

און דער ברודער יעקב, דער וואַלד־סוחר, פלעגט יעדעס מאָל, ווען ער האָט געטראָפן די אָנגעשריבענע זייטלעך ליגן אויפן טיש, איבערחזרן מיט אַ חוזק־געלעכטער:

— ווי לאָזטו עס אָפּן אַזאַ גוטס? מען קאָן דאָך צוגנבענען אַזעלכע טייערע אוצרות!

און אַמאָל האָט זיין ברודער זיך איינגעהאַנדלט אַ נייעם מין הענג־לאָמפּ צו זיך אין שטוב, און דערזעלבער וואוילקענעוודיקער שוואָגער, שלום כאַראַל, האָט אונדז געוויזן די קרומלעכע באַפּוצונגען אויפן לאָמפּ, און אונדז בשעת־מעשה אויספירלעך אַריינגעקנעלט מכח דער נייער דעקאַדענ־טישער פאָרם, מכח קרומע ליניעס און שטריכן. איך געדענק נאָר נישט, צי האָט ער עס גערעדט מיט ערנסט און אָפּשיי וועגן דעקאַדענץ, אָדער מיט באַהאַלטענעם חוזק און ביטול.

דאָס איז, אגב, געווען אונדזער ערשטע באַקאַנטשאַפט מיט דער נייער קונסט . . .

צווישן די פּערזאָנען, וואָס האָבן געהאַט אַ ווירקונג אויף דער אויס־בילדונג אין אויסקריסטאַליזירונג פון אונדזער דעמאָלסדיקער וועלט־אָנ־שויאונג און אונדז לייכטער געמאַכט דעם וועג אינם ווילד־וואַלד פון דעם ארומיקן לעבן צו אַ מער־באַוואוסטזיניקער אידישער שאַפערישער וועלט, זיינען געווען אייניקע אינטערעסאַנטע געשטאַלטן, און גאָר פאַרשיידנאַר־טיקע. די השפּעות זיינען געווען אָן ספק קעגנזייטיקע, ווייל מיר האָבן שוין דאַן נישט נאָר „גענומען", נאָר, אפשר אומבאַוואוסט פאַר זיך אַליין, אויך געווים „געגעבן".

מען וואָלט געקאָנט אַ סך דערציילן וועגן אלחנן קלמנסאָן — אַ זייער אינטערעסאַנטע פיגור, אַ געמיש פון משכיל, רעוואָלוציאָנער, רוסישער אינטעליגענט און אידישער פאָלקס־טיפ, אַ זון פון באַוואוסטן העברייאישן משכיל און שרייבער ר' משה קלמנסאָן, דער מחבר פון אַ ריי ספרים אין העברייאיש, אַ קרוב און אַ נאָענטער פריינט פון באַרימטן העברייאישן דיכטער און רעוואָלוציאָנערן טוער ד"ר יצחק קאַמינער, אַ גוטער ברודער און פריינט פון שלום עליכם, אַ נאָענטער פריינט פון דעם דענקער לעוו שעסטאָוו (דער זון פון אידישן גרויסן מאַנופאַקטור־סוחר איסאַק שוואַרצ־מאַן) — אָט דאָס אַלץ האָט זיך אויף אַ מערקווירדיקן אופן צונויפגע־מישט אין אָט דעם פענאָמענאַלן מענטש, וואָס האָט געדינט ווי אַ בוכהאַלטער ביי מיין זיידן, דעם גלאָז־פאַבריקאַנט, דוב יצחק וואַרשאַווסקי, אין קיעוו. אלחנן קלמנסאָן, אַן אפּיקורס, אַן אומאָפּהענגיקער מענטש, אַ משכיל מיט אַ שאַרפער צונג, וואָס האָט נישט געשאַנעוועט נישט גאָט, נישט קיין צדיקים, האָט יאָרן געאַרבעט אין דער סביבה פון חסידישע, פאַרצייטיקע סוחרים. ער האָט עס אונדז, בערגעלסאָנען מיט מיר, אָן אויפהער גע־רופן, געשטויסן אין דער שאַפערישער וועלט, ער האָט אונדז אָנגערעגט פאַר דער אידיש־העברייאישער (דאַן איז נאָך קיין פעסטע מחיצה צווישן זיי נישט געווען), פאַר דער רוסישער ליטעראַטור. ער האָט אונדז „פאַרסמט", און אויך נאָך איידער מיר האָבן געמאַכט אונדזערע ערשטע ליטעראַרישע שריט, האָט ער שוין אונדז „געזאַלבט" פאַר שרייבער. ער האָט געהאַט אויף אונדז אַ גרויסע השפּעה, געעפנט פאַר אונדז אַ שמאָל טירל אין אַן אַנדער וועלט. נישט אומזיסט האָבן מיינע עלטערן אַזוי זיך געשראָקן פאַר אָט דעם „סם", אלחנן קלמנסאָן.

עס איז אינטערעסאַנט, וואָס ער אַליין איז אָפּט מיטגעצויגן געוואָרן מיט אונדז, און אויף דער עלטער האָט ער אָנגעשריבן אַ ביכל „דאָס לע־בעדיקע וואָרט", וואָס מיר האָבן זיך מתעסק געווען אַרויסצוגעבן עס אין קיעוו, אַ ביכל, וואו עס זיינען אויף אַ מערקווירדיקן אופן געקומען צום אויסדרוק נייע געדאַנקען וועגן אידיש, געדאַנקען, וואָס האָבן זיך כלל

נישט אריינגעפּאסט אין דער סביבה, וואו קלמנסאָן האָט געלעבט און געווירקט.

אלחנן קלמנסאָן האָט געהאַט קינדער, וואָס זיינען געווען טעטיקע טוער אין דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג, און דוד בערגעלסאָן האָט אים מיט זיין טאַכטער געגומען אלס „העלדן" אין זיין ערשטלינג־דערציילונג „בלוט", וואָס ער האָט אָנגעשריבן און קיינמאָל נישט פאַרעפנטלעכט — א רירנדיקע געשיכטע, שיעור נישט א „מעשה שהיה". מיר גיבן ווייטער איבער בקיצור דעם אינהאַלט פון דער דערציילונג.

א מאָדנער איינדרוק, עפּעס אַ נישט־דאַאיקער, א יענער־וועלטיקער, איז פאַרבליבן פון די פּאָר אָפּגעריסענע באַגעגענישן מיט דעם באַוואוסטן העברייאישן שרייבער א. נ. גנעסין, וועלכער האָט אויף א מערקווירדיקן אופן ארומגעבלאָנקעט אין קיעוו, יאָ־געווען און נישט־געווען, מיט זיין וואונדערבאַרן ראָזלעך־בלייכן געזיכט, וואָס האָט געטראָגן אין זיך יום־טוב און געהיימניש. דוד בערגעלסאָן האָט אים דערנאָך ארויסגעבראַכט אין דער העריץ־געשטאַלט אין „נאָך אלעמען".

און נאָך און נאָך פאַרשיידענע מענטשן און געשטאַלטן פון ארום אונדז, פון אונדזער סביבה, וואָס זיינען דערנאָך אין פאַרשיידענע ווערק פון בערגעלסאָנען ארויסגעבראַכט געוואָרן און זיינען אריינגעפלאָכטן אין זיינע ווערק.

ווען מען טיילט זיך מיט פאַרשיידענע מאָמענטן, וואָס זיינען פאַרבונדן מיט די אַמאָליקע יאָרן אין קיעוו, דאַרף מען זיך אָפּשטעלן אויך אויף די רייזעס, וואָס מיר פלעגן מאַכן אויף די שיפלעך איבער דעם דניעפּער אין די זומער־חדשים, אָוונט נאָך אָוונט. אָט די רייזעס אויף די שיפלעך זיינען עפּעס געווען ווי א צוגאָב צו דער אינטימער אַטמאָספער, וואו עס האָט זיך געוועבט די ספּעציפישע וועלט פון די בערגעלסאָנישע געשטאַלטן, וואָס ער האָט דערנאָך מיט אזוי פיל באַהאַרצקייט געמאָלן אין זיינע ווערק.

דאָס זיינען געווען נישט סתם אזוי ארויספאָרן, נאָר עפּעס א שטיק עבודה. יעדער איינער פון דער גרופּע — אלץ יונגעלייט און מיידלעך — מיט רייכע אינערלעכע וועלטן, מיט טרוימען און וויזיעס, מיט בענקשאַפט און פאַרמעסטן. אָט די שיפלעך־ארויספאָרן אויף דעם דניעפּער האָבן אויסגעוואַרעמט, אויסגעכאָוועט א ספּעציפישע ליבשאַפט צו דער נאַטור, א נאָענטקייט צו די לאַנדשאַפטן ארום קיעוו. דוד בערגעלסאָן ביי דער רול, ער האָט זיך געהאַלטן פאַר א גרויסן ספּעציאַליסט און קיינעם נישט פאַרטרויט אָט דעם „פאַראַנטוואָרטלעכן" פּאָסטן, מיר, די ברידער מייזיל, ביי די רודערס, און עטלעכע מיידלעך אויף די שיפל־בענקלעך.

און ארויסגעפאָרן אינמיטן דניעפּער־טייך, האָט מען זיך געלאָזט מיט אימפּעט ארויפצו מיטן שטראָם. די מוסקולן אָנגעצויגן, די אויגן פאַר־

גאַפּט פון דער אַרומיקער שיינקייט, און די הערצער וואַך און אויפגעוואַכט. און מען פאַרציט אַ ניגון — פריער איינער אַ סאָלאָ, דערנאָך אַלע אין כאָר. בערגעלסאָן ווי אַ מוזיקער, אַ פידל־שפּילער, האַלט אויך דאָ דעם „רול", אַליין נישט קיין זינגער, אָבער ער גיט אַכטונג אויפן טאָן. און עס צעגייען זיך אונדזערע אידישע געזאַנגען און לידלעך איבער די ברייט־קייטן פון דניעפּער.

ביז איצט טוט אַ צאַפּל דאָס האַרץ, ווען מען דערמאָנט זיך אָן איינעם אַ לידל, וואָס מען פלעגט אַזוי מיט טיפער בענקשאַפט אַרויסזינגען אין יענע פאַרנאַכטן:

אויפן וועג פון די טוי—טע
שטייט אַ מויער אַ רוי—טער,
און דער מויער איז געבוי—עט
פון די ציגל פון די רוי—טע!

עס איז אַ גנביש לידל, וואָס בערגעלסאָן האָט מיטגעבראַכט פון דער היים, און וויפל נשמה, האַרץ און בענקשאַפט האָבן מיר אין אָט דעם לידל און אין דעם טיף־בענקענדיקן מאָטיוו אַריינגעלייגט!

אין אָט די פאַרנאַכטן און אָוונטן אויפן דניעפּער האָבן זיך אויסגע־פאָרמירט אונדזערע כאַראַקטערן. נישט איין ערנסטע פּראָבלעם איז פאַנאַנ־דערגעוויקלט געוואָרן אויף אָט די שפּאַצירן. די שטימונגען זיינען דערנאָך דורך בערגעלסאָנען אַריבערגעטראָגן געוואָרן אין זיינע ווערק, וואָס זיינען שטענדיק אָנגעזאַפּט מיט טרוים און וויזיע, מיט יום־טובדיקער אויפגע־לויכטנקייט און אויפבליצן. אין דער ברייט און אין דער לענג האָט זיך געצויגן דער דניעפּער, פון ווייטן האָבן אַרויסגעקוקט די בערג־שפּיצן פון דער וואונדערבאַרער שטאָט קיעוו, אין דער טונקלקייט זיינען געשטאַנען ווי סילועטן די הייזער פון פּאָדאָל, דער טייל שטאָט מיט דער אָרעמער עמך־דיקער באַפעלקערונג, וואָס האָט געבויט אַ אידישן לעבנס־שטייגער אין דער „הייליקער" שטאָט קיעוו, און אין די יונגע הערצער און מחות האָט זיך געוועבט אַ נייע, נאָך־נישט קיין גאָר קלאָרע אידישע וועלט מיט געוואַגטע טרוימען און פאַנטאַזיעס. עס האָט זיך גענומען אויסקריסטאַ־ליזירן אַ נייע שאַפערישע וועלט. מיר האָבן נאָך נישט געהאַט קיין קלאָרע פאָרשטעלונג וועגן אונדזערע אייגענע פאָרמעסטן, אָבער עפּעס האָט זיך גע־אָנט, אַז מיר גייען מאַכן אונדזערע אייגענע שריט אין דער אידישער וועלט.

די זומערדיקע שפּאַצירן אין די שיפלעך אויף די וואַסערן פונם דניעפּער אין קיעוו האָבן אונדז זייער פיל געגעבן. און נישט אומזיסט איז דער דניעפּער אַזוי איינגעבאַקן געוואָרן בערגעלסאָנען אין האַרצן, אַז ער האָט זיין גרויס אויטאָביאָגראַפיש ווערק אָנגערופן מיטן נאָמען „ביים דניעפּער".

בערגעלסאָן, ווייסן מיר, איז געקומען אין 1909 מיט זיין ערשט ווערק, מיט זיין „ארום וואָקזאַל", און גלייך דערוואָרבן זיך אַ נאָמען און אַן אָרט אין דער אידישער ליטעראַטור.

דער וועג אָבער צו אָט דעם ערשטן פאַרעפנטלעכטן ווערק איז געווען גאָר נישט אַזאַ קורצער און גליקלעכער, ווי מען מיינט. עס איז געווען אַ שווערער וועג, וואָס האָט געדויערט גוטע עטלעכע יאָר. אויך בערגעלסאָן האָט נישט אויסגעמיטן קיין יסורים איידער ער האָט באַוויזן אריינצוקומען אין דער ליטעראַרישער וועלט.

די ערשטע זאַך, וואָס ער האָט געשיקט אין אַ רעדאַקציע, איז געווען אַ גרעסערע העברייאישע דערציילונג „ריקות" (פּוסטקייט). עס איז געווען אַ מין „ארום וואָקזאַל". עס זיינען שוין געווען דאָ אייניקע טיפּן, וואָס זיינען שפּעטער, אין אַ מער־פאַרגאַנצטער פאָרם, געשילדערט אין „ארום וואָקזאַל": אַ חברה קאָמיסיאָנערן, עלטערע און יונגע, ביי דער באַן־סטאַנציע, פּוסטקייט, ניבול־פּה און ווערטל־זאָגעריי — אַזוי פּטרט מען טעג און יאָרן. און אָט אין איינעם אַ פאַרנאַכט, אין דעם לאַנגוויי‍ל פון דער באַן־סטאַנציע, לויפט אָן אַ צוג מיט פייערן און מיט פריידיק־הילכיקע שטי־מען. ס'פאָרן דעלעגאַטן אויף דעם ציוניסטישן קאָנגרעס, לויפן זיי אַראָפּ אויף דער סטאַנציע, טראָגן אריין אין דער פּוסטקייט אַ געטומל. אין די אויגן פון די וואָקזאַל־מענטשן צינדן זיך אָן קנאה־פייערלעך. באַלד אָבער הערט מען דעם גלאָקן־קלאַנג, די דעלעגאַטן איילן זיך צו די וואַגאָנען, דער צוג פאַרשווינדט. און ווידער פּוסטקייט . . .

די דערציילונג איז צוגעשיקט געוואָרן צו דער רעדאַקציע פונם העבריי־אישן זשורנאַל „הזמן" אין ווילנע. די רעדאַקטאָרן זיינען געווען דוד פרישמאַן און י. בערשאַדסקי — זי איז אָבער פאַרבראַקירט געוואָרן.

איינע פון זיינע ערשטע ליטעראַרישע פּרוואוון אין אידיש איז געווען די דערמאָנטע נאָוועלע מיטן נאָמען „בלוט". די טעמע: אין אַ גרויסער אידישער שול (געמיינט די שניידערישע שול אין קיעוו) קומט פאָר שבת אַ גרויסער ציוניסטישער צונויפקום. אַ באַקאַנטער ציוניסטישער רעדנער האַלט אַ ציוניסטישע דרשה. אין מיטן רעדן טוט מען אַ וואָרף אַ פּעקל פּראָקלאַמאַציעס פון אויבן, פון דער ווייבערישער שול. מען האָט דערביי די טירן פאַרמאַכט, געוואָלט אַרויסשטעלן אַ רעוואָלוציאָנערן רעדנער קעגן דעם ציוניסטישן מטיף. ווערט אַ געטומל, אַ פּאַניק — שפּרינגט מען דורך די פענצטער אין דרויסן אַרויס. דער ציוניסטישער רעדנער באַקומט דערביי אַ האַרץ־אַטאַקע, און עס באַווייזט זיך בלוט. און דאָס טשיקאַווסטע דערביי איז, וואָס די רעוואָלוציאָנערקע, וועלכע האָט אָנגעפירט מיט דער גאַנצער אַרבעט, איז געווען דעם רעדנערס טאָכטער. זי האָט עס גורם געווען די האַרץ־אַטאַקע פון איר טאַטן. און אין דרויסן, בעת מעשה, שפּרינגט אַרויף

א רעוואָלוציאָנער און האַלט פאַרן עולם אַ פֿייערדיקע רעוואָלוציאָנערע דרשה.

אַ צווייטע דערציילונג האָט בערגעלסאָן געהאַט אָנגעשריבן, וואָס איז שוין געווען פּיל רייפער און אייגנאַרטיקער אין דעם אָרט שרייבן — אַ מעשה מיט איינעם אַ יונגערמאַן, וואָס קומט צוריק פון „סלוזשבע" און טרעפט זיין ווייב אַ קראַנקע. אויף וויפל איך געדענק, איז אין אָט דער דער־ציילונג געווען עפעס פון שניצלערס נאָוועלע „שטערבען". די דערציילונג האָט פאַרמאָגט אינטערעסאַנטע שטייגער־שטריכן. אָט די נאָוועלע איז געשיקט געוואָרן אין די „ליטעראַרישע מאָנאַטסשריפטן", וואָס איז דער־שינען דאַן אין ווילנע, און קיין תשובה איז נישט געקומען. מיר האָבן שוין דאַן געלייענט ערנסט דעם זשורנאַל, און ביי זיך באַשלאָסן, אַז איי־ניקע זאַכן, וואָס זיינען דאָרט געדרוקט געווען, זיינען שוואַכער פון דער בערגעלסאָן־דערציילונג, וועלכע האָט אפילו נישט זוכה געווען צו אַ תשובה פון דער רעדאַקציע.

דערנאָך איז געווען אַ מעשה מיט אַ דערציילונג „די דריטע", וואָס דוד בערגעלסאָן האָט אָנגעשריבן מיט אימפּעט. ער האָט געאַרבעט אויף איר שוין ווי אַ רייפער שרייבער. מיר האָבן די דערציילונג געבראַכט צו ר' מרדכילען, דער רעדאַקטאָר פון דעם טאָגבלאַט אין קיעוו „דאָס פאָלק". ר' מרדכילען איז די דערציילונג שטאַרק געפעלן געוואָרן, אָבער ער האָט געוואָלט, אַז דער יונגער, אומבאַקאַנטער דאַן בערגעלסאָן זאָל דעם סוף איבערמאַכן. אין דער פאָרם ווי זי איז געשריבן, האָט ער נישט געוואָלט דרוקן. האָט עס ווידער פאַרשאַפט עגמת־נפש און פאַרדרוס דעם אַמבי־ציעזן בערגעלסאָן. מיר זיינען, געדענק איך, ביידע אַרויס פון דער רע־דאַקציע פול צאָרן און פאַרביטערטקייט, אָבער אויך מיט גלויבן און איבער־צייגונג, אַז זיי פאַרשטייען נישט, באַגרייפן נישט דאָס וויכטיקע, נייע, וואָס בערגעלסאָן ברענגט מיט זיין שרייבן.

נאָך מער האַרצווייטיק האָט בערגעלסאָן געהאַט מיט זיין פּראַכט־פולער דערציילונג „דער טויבער", וואָס ער האָט געשריבן אין דער זעל־בער צייט, ווען ער האָט געאַרבעט אויף „אַרום וואָקזאַל". די דערציילונג — וואָס איז איצט גוט באַקאַנט דעם אידישן לייענער — האָט שוין אַרויס־געפירט שאַרף־געשילדערטע געשטאַלטן. אָט די דערציילונג איז געלעגן אַ לענגערע צייט אין דער רעדאַקציע פון די וואַרשעווער זאַמלביכער „נייע צייט". דעם רעדאַקטאָר, הלל צייטלין, איז „דער טויבער" שטאַרק גע־פעלן, ער האָט צוגעזאָגט זי פאַרעפנטלעכן אין דעם נאָענטסטן העפט, אָבער עס איז אַרויס איין נומער און אַ צווייטער, און די דערציילונג איז אַלץ נישט געדרוקט געווען. מיר האָבן „דער טויבער" פאַרעפנטלעכט אין זאַמלבוך „יידישער אַלמאַנאַך", וואָס מיר האָבן אַרויסגעגעבן אין 1910

אין קיעוו. דאָרט האָב איך אָפּגעדרוקט מיין ערשטן אַרטיקל „נאָטיצן פון אַ לעזער" — אַ ברייטערע אָפּהאַנדלונג וועגן דוד בערגעלסאָנס „אַרום וואָקזאַל", וואָס איז דאַן אַקאָרשט דערשינען.

דערווייל איז די צייט געגאַנגען. דוד בערגעלסאָן האָט שוין געהאַט פאַרענדיקט זיין „אַרום וואָקזאַל", אָבער אַלע פאַרלאַגס־און צייטונגס־טירן זיינען געווען געשלאָסן. זיינען ביי אים אָפּט די הענט געפאַלן. האָט ער נישט איין מאָל איבערגעריסן זיין שרייבן און זיך ווידער גענומען צו שטו־דירן ציין־דאָקטאָריי. אָבער יעדעס מאָל האָט ער מיט נייעם גלויבן און נייעם אימפּעט זיך ווידער געזעצט צום שרייב־טיש.

מיר אָבער, אין אונדזער קרייז, האָבן שוין אָנערקענט דוד בערגעל־סאָנען, און געוואוסט ווי צו אָפּשאַצן זיין באַדייט אַלס שרייבער. האָבן מיר באַשלאָסן איבער די קעפּ פון די דאַמאָלדיקע רעדאַקטאָרן און וואָרט־פירער, דערגרייכן דירעקט צו דעם לייענער, צו וועלכן מיר האָבן געהאַט מער צוטרוי און מער גלויבן ווי צו רעדאַקטאָרן. זיינען מיר צוגעטראָטן אַליין אַרויסצוגעבן דעם „אַרום וואָקזאַל". אָבער ווי טוט מען עס? אין קיעוו איז נאָך דאַן קיין אידישע דרוקעריי נישט געווען. האָט מען געמוזט אָנקומען צו וואַרשע, וואו עס זיינען דאָ פאַרלעגער און אידישע דרוקערייען. האָב איך זיך געלאָזט קיין וואַרשע, אַ ווייניק־דערפאַרענער אין דרוקעריי־ענינים און אויך אינגאַנצן אַן אומבאַקאַנטער אין די שרייבערישע און אַרויסגעבערישע קרייזן. איך בין דאַן אַרומגעגאַנגען איבער די וואַרשעווער פאַרלעגער — אַ יונגערמאַן מיט אַ מאַנוסקריפּט פון זיינעם אַ פריינט. איך שטעל מיר פאָר, ווי איך האָב דאַן אויסגעזען ביי די דערפאַרענע פאַר־לעגער און באַקאַנטע שרייבער. איך האָב אָפּגעשלאָגן די שוועלן און אָן דערפאָלג.

איינער אַ פאַרלעגער האָט זיך אָפּגעזאָגט צו דרוקן דאָס ווערק, ווייל ס'איז צו גרויס. די צייט פון גרעסערע דערציילונגען — האָט ער מיך פאַרזיכערט — איז שוין אויף שטענדיק פאַריבער. אַלע שרייבן קורצע סקיצן, און קיין גרעסערע זאַכן באַדאַרף מען נישט.

און אַזוי האָט מען זיך אַרומגעטראָגן מיטן כתב־יד „אַרום וואָקזאַל" פון איין אַרויסגעבער צום צווייטן, און קיין בעלן אויף אַרויסצוגעבן נישט געפונען. ביי אָט דער „אָנגענעמער" אַרבעט איז מיר באַהילפיק געווען דער איצט־באַוואוסטער שוישפּילער יעקב בן־עמי (דאַן נאָך געהייסן אויף דער אידישער בינע — יעקב שטשירין). מיט אים זיינען מיר געווען ביי הלל צייטלין, ביי אַנדערע. עס איז קיין אַנדער ברירה נישט געווען, מען האָט געמוזט מאַכן מיט דעם פאַרלעגער י. לידסקי אַ סוחריש געשעפט, געגעבן אים צושטייער אויף אַרויסצוגעבן דאָס בוך.

און ווען אַלץ איז געווען אָפּגעדרוקט, האָב איך אַרויסגערופן פון קיעוו

טעלעגראַפיש דעם בעל־שמחה אַליין, דוד בערגעלסאָנען. מיר האָבן אָפּ־געשריבן מיטן פאַרלעגער דעם אָפּמאַך און אַריינגעטראָגן מזומנים.

מיר האָבן זיך דאַן ביידע אַרומגעדרייט אין דער ליטעראַרישער וואַרשע און זיך מיט קיינעם פון די שרייבער נישט באַקענט. צו פּרצן האָבן מיר מורא געהאַט אַריינגיין. מיר זיינען איינמאָל צוגעקומען צו צעגליאַנע גאַס, צו זיין הויז, געשטאַנען אויף די טרעפּ, געוואָלט אַ צי טאָן דאָס גלעקל, און מיט מורא צוריק אַוועק. אויף עפּעס אַ פאָרשטעלונג אין אידישן „עליזע־אום"־טעאַטער האָבן מיר געזען אַ גרופּע אידישע שרייבער, נישט געוואוסט געננוי זייערע נעמען. אָבער געקוקט האָבן מיר אויף זיי נישט פון אונטן אַרויף. מיר האָבן דאָך פיל פון זייערע זאַכן געלייענט, גוט געקאָנט און זיי מבטל געווען. קליין זיינען געווען פיל גאַנץ־באַקאַנטע ליטעראַרישע נעמען אין אונדזערע אויגן. מיר האָבן געהאַלטן, אַז זיי דאַרפן אָפּטרעטן דאָס אָרט פאַר נייערע, פאַר אינגערע. האָבן מיר דאַן אין איינעם אַן אָוונט אין וואַרשעווער האָטעל „דע פראַנס", אויף ביעלאַנסקע־גאַס, אויפ־געשניטן אַן ערשט־דערשינען בוך נאָוועלן פון אַ שטאַרק־אָנגעזעענעם אי־דישן שרייבער, געלייענט איין נאָוועלע, אַ צווייטע, און מיט פאַר־אַכטונג אַ שליידער געטאָן דאָס בוך אונטערן בעט:

— ס'איז שמאַטע, בראַניק! ס'איז נישט קיין ליטעראַטור!

און אַזוי האַלב־אויפגעשניטן איז דאָס בוך געלעגן אונטערן בעט אַ פּאָר טעג, און מיר האָבן אין דעם האָטעל־צימער אַלץ מער און מער אַריינגעטראַכט און אַרומגערעדט די נייע וועגן, אויף וועלכע די אידישע ליטעראַטור דאַרף גיין...

נאָכן דערשיינען פונם „אַרום וואָקזאַל" — ווי נאָר עס איז אָנגעקומען פון וואַרשע דער ערשטער עקזעמפּלאַר מיט דער ביליקער געלער הילע און מיט דעם פאַרלעגערישן צוגאָב „דערציילונג פון אידישן לעבן" — האָבן מיר אין אונדזער זומער־וואוינונג, אין „פּוטשאַ וואָדיצאַ", אַרום קיעוו, געפּראַוועט אַ גרויסאַרטיקע פייערונג. מיינע עלטערן זיינען דאַן געווען אין אַן אויסלענדישן קוראָרט, און דאָס יונגוואַרג האָט אַליין געבאַ־לעבאַטעוועט אין אַן איינענער גרויסער ווילע. עס איז געווען אַ גראַנ־דיעזע שמחה — דאָס „אויסגעבן" פון דעם באַליבטן קינד „אַרום וואָק־זאַל". די שמחה האָט געדויערט פון פאַרנאַכט ביז אויף מאָרגן אין גרויסן טאָג אַריין. געווען זיינען דאַן די נאָענטע „מחותנים": בערגעלסאָן, דער בעל־שמחה, די ברידער און שוועסטער מייזיל, פישל שניאורסאָן, משה ראַפּאַלסקי, עזרא קאָרמאַן, יצחק גיטערמאַן, יהושע רובינטשיק, די שוועס־טער אַראָנסאָן, און נאָך.

אויך אָט די נאַכט שטייט אין זיכרון, אַ וואונדערבאַר העלע, אַן

אויסטערליש־פינקלדיקע, און וועט זיך קיינמאָל נישט אויסלעשן פאַר די אַלע, וואָס זיינען דאָן בייגעווען.

די פיערונג איז געווען ווי אַ מין „פאַרשווערונג" קעגן אַ מאַכט, וואָס שטייט פעסט און היט אָפּ אירע גרענעצן און וויל זיך נישט אונטערגעבן די נייע כחות. אין אָט דעם גייסט, הגם נאָך כלל נישט קיין קלאָרן, אויס־געשפּראָכענעם, זיינען געהאַלטן געוואָרן רעדעס דורך די באַטייליקטע. דער „ארום וואָקזאַל" — אַזוי איז דאָן געאַנט געוואָרן — איז אַן אָנגריף פון אַ נייער גרופּע, פון אַ נייעם פאַרמעסט, און אַן אַרויסרוף פאַר נייע קינסט־לערישע פאָרמען און נייעם צוגאַנג צום אידישן שאַפן.

ערשט אין עטלעכע וואָכן ארום האָבן אָנגעהויבן אָנקומען די באַ־גייסטערטע אָפּרופן אין דער אידישער פּרעסע וועגן דעם ווערק „ארום וואָקזאַל" און זיין אומבאַקאַנטן ביז דאַן פאַרפאַסער דוד בערגעלסאָן.

איך בין זיכער, אַז די ספּעציעלע ליבשאַפט און באַגייסטערונג פון דער קליינער קיעווער גרופּע צו דוד בערגעלסאָן און צו זיין שאַפן האָט אים געגעבן מוט און גלויבן צו שרייבן נישט געקוקט אויף די אַלע שטערונגען, און געהאַט אַ שטאַרקע ווירקונג אויף זיין שטענדיק יום־טובדיקן שאַפן.

* * *

דאָס, וואָס מ'איז נישט געווען אינמיטן, דאָס, וואָס מען האָט נישט גענומען פון גרייטן, פון פאַרטיקן — דאָס איז שטאַרק קענטיק ביי בער־געלסאָנען אויך אין די ערשטע זאַכן זיינע. עס איז געווען אַ דורכאויס־אייגענער חשבון־הנפש און אויך אַן אייגענע אויסגעטרוימטע קינסטלערישע וועלט. מען האָט באַוואוסטזיניק אויפגענומען די יונגע אידישע ליטע־ראַטור, וואָס איז געקומען פון דעם דעמאָלטיקן איינאונאיינציקן ליטע־ראַרישן צענטער, וואַרשע, און נישט געוואָלט זי גורם זיין. צופיל צע־ברעקלט האָט זי אויסגעזען אין די אויגן, צופיל גיט זי זיך אָפּ מיט נודנעם לעבן פון פאַראיינזאַמטע בחורים אין די בוידעמשטיבלעך פון פרעמדער שטאָט. מיר האָבן באַשלאָסן אַז זי גייט פאַרביי די גרויסע, ברייטע שליאַכן פון דעם ווירקלעכן לעבן. ס'איז אין איר ווייניק דאָ פון די טיפע סאָציאַלע ענדערונגען אין דער אידישער ווירקלעכקייט, נישטאָ אין איר דער אָפּקלאַנג פונם פאַרשיידנאַרטיקן היינטצייטיקן אידישן משפחה־לעבן. די ליטעראַטור איז דורכאויס סקיצנהאַפטיק, על־פי־רוב — טרוקענע, פאָטאָ־גראַפישע בילדלעך. עס וועלן אַלץ געשילדערט אידישע שטעטלעך, און עס בלייבן אויסן די גרויסע שטעט, וואו אידן שאַפן אַן אייגנאַרטיקן, וועלט־לעכן לעבן מיט פאַרצווייגטע משפחות, מיט גרויסע געשעפטן, מיט האַנד־לונג און קאָנפליקטן.

אָט דאָס לערך איז געווען דער דעמאָלטיקער „קיעווער נוסח". און זיין קינסטלערישע פאַרקערפּערונג איז געווען דוד בערגעלסאָן און זיינע

ווערק, וואָס ער האָט גענומען פאַרעפנטלעכן און אויך אין די פיל אָנהויבן־ווערק, וועלכע זיינען פאַרבליבן ביי אים אין מאַנוסקריפּט.

די השפּעות אויף דעם יונגן דוד בערגעלסאָן זיינען געגאַנגען פון פאַרשיידענע זייטן. די אָנלאָדונג איז פאַרגעקומען אין אים נאָך איידער ער האָט געהאַט וועגן דעם אַן אַנונג. ער האָט איינגעזאַפּט אין זיך די אידישע קולטור פון די ערשטע מקורים, אויפגענומען וועלטן פון די אַלטע אידישע ספרים, וועלכע האָבן פאַרגעזעצט אַ לעבן אין הויז פון זיין פאָטער; אין די דערוואַקסענע יאָרן האָט ער באַקומען השפּעות פון דער נייהעברייאישער ליטעראַטור, וועלכע האָט אין יענע צייטן געהאַט אַ שטאַרקע ווירקונג אויף יחידים אין שטעטל; ער האָט זיך אָנגעטראָפן מיט יונגע לייט, וועלכע האָבן אין זיך געטראָגן די „באַצילן" פון דער מאָדערנער העברייאישער קולטור; ער האָט געטרונקען אַ דורשטיקער פון די שלאָנגדיקע קוואַלן פון דער רוסישער ליטעראַטור — טאָלסטאָי, טורגעניעוו, דאָסטאָיעווסקי — שפּעטער טשעכאָוו, גאָרקי, אַנדרעיעוו. גלייכצייטיק — פון די רוסישע איבערזעצונגען — זיינען פאַר אים אויפגעדעקט געוואָרן די אוצרות פון דער וועלט־ליטעראַטור — און גאַנץ באַזונדערס די נייאַנטפּלעקטע נאָרוועגישע שרייבער.

מאָדנע, וואָס לכתחילה האָט די אידישע ליטעראַטור געהאַט אַ קלענערע השפּעה אויף דוד בערגעלסאָן. ערשט שפּעטער, ווען ער האָט זיך אָנגעהויבן באַהעפטן מיט אידיש, האָט ער זיך פאַרבונדן ענגער און נעענטער מיט דער אידישער ליטעראַטור. פּרץ, מענדעלע, טיילווייז אויך שלום עליכם זיינען אַמשטאַרקסטן געווען אים נאָענט. די אינגערע דאַן אידישע ליטעראַטור האָט ווייניקער גערעדט צום האַרץ.

דוד בערגעלסאָן האָט דאַן אומבאַוואוסט תופס געווען דעם סאָציאַלן איבערבראָך אין דעם אידישן לעבן, הגם ער האָט נישט געהאַט וועגן דעם קיין קלאָרע איינשטעלונג. די האַנדלונג איז אַריבערגעטראָגן געוואָרן ביי אים פון דעם שטעטל, פון דער שטעטלדיקער סביבה אין דער גרעסערער שטאָט אַריין. „אַרום וואָקזאַל" איז געווען אַ מין פּרוזדור, אַן אַריינפאָר, אין דער ברייטערער סביבה פון „נאָך אַלעמען".

אין זיין קינדהייט און יוגנט האָט ער איינגעזאַפּט אין זיך שטעטלשע רו, שטעטלדיקן רוים, שטעטלדיקן קאָלאָריט, און שפּעטער אָטעמט שוין איין אין זיך זיין געמיט דעם נייעם טעמפּאָ, דעם נייעם רייץ פון דעם אידישן לעבן אין דער גרויסער שטאָט.

* * *

בערגעלסאָן האָט צו טאָן דער עיקר מיט אינטימע פּסיכישע מענטשלעכע איבערלעבענישן, שילדערט די פּערזענלעכע טראַגעדיעס פון דעם יחיד, אָבער דאָס אַלץ וואַקסט אַרויס פון צייט־און־סביבה־באָדן. יעדע פּערזענ־

לעכע איבערלעבונג, יעדער בראָך פונם יחיד האָט ביי אים אַ טיפן סאָציאַלן הינטערגרונט. דער כאַראַקטער פון זיינע מענטשן, זייער לעבנסשטייגער, זייער טראַגיזם וואָרצלען זיך, ציען יניקה פון די סאָציאַלע פאַרהעלטענישן אין זייער תקופה. מיט זייער אַוועקגיין אָדער מיט זייער אָנקומען פילן זיי אויס וויכטיקע היסטאָרישע שליחותן. זיי טראָגן, אָפטמאָל קעגן זייער אייגענעם ווילן און וויסן, די לאַסט, די קללה פון געשיכטלעכער פאַרמשפּטקייט. בערגעלסאָן שפּירט וואונדערבאַר די געהיימע צאַפּלענישן, די אינעווייניקסטע גסיסה־לײדן פון דורות און שיכטן, וועלכע גייען־אונטער. ווי הערלעך־טראַגיש און טיף־רירנדיק ער שילדערט דעם אונטערגאַנג, דעם חורבן פון די אַוועקגייענדיקע. גדליה הורוויצעס ציטערדיקער טויט („נאָך אַלעמען”), מלכּם געהיימניספולער אַוועקגיין („אָפּגאַנג”), ר' אהרן לעמבערגערס גרויזאַמע לעצטע שעהן („מידת הדין”) — טיף־אייגנאַרטיקע שילדערונגען !

אָבער ער איז נישט דער קדיש־זאָגער. פון צווישן די חורבות וואַקסט ביי אים אויס דאָס נייע, דאָס מונטערע, וואָס רייסט זיך צו אַ באַנייטן, אויפגייענדיקן לעבן. אין זיינע ווערק האָבן מיר אויך געבורט־ווייען פון דעם נייעם מענטשן, פון דעם נייעם דור, וואָס קומט מיט פריידיקן אָנזאָג, דער נייער דור וואָס דאַרף ברענגען פאַרלייכטערונג און דערלייזונג דעם שאַפנדיקן אידישן לעבן.

* * *

בערגעלסאָן איז דער גרויסער שפּראַך־מייסטער. ווער נאָך ווי ער איז אַזאַ בריה אויסצומייסטערווען אַ פראַזע, אַ זאַץ, אַן אויסדרוק. זיין שפּראַך איז צאַרט און ראַפינירט, אָבער גלייכצייטיק אויך מאַסיוו. מען זאָגט, אַז ער איז אָרעם אין ווערטער, אָבער סאַראַ קאָלירן און פאַרבן עס שעמערירן כסדר אין זיינע ווערק; וויפל ניואַנסן פאַרמאָגן זיינע בילדער. קלאַנגען און ווידערקלאַנגען, אָפּקלאַנגען און נאָכקלאַנגען. עס זינגט אַרויס פון זיין יעדער שורה. ער לאָזט זיך אָבער נישט פאַרשיכורן פון דעם אייגענעם דיכטערישן געטראַנק. ווי נאָר דער קינסטלער אין אים וויל זיך לאָזן וואוילגיין, איז באַלד דאָ דער ניכטערער, קלוגער בערגעלסאָן און פאַרהאַלט אים דעם וועג און שטעלט אָפּ די איבעריקע רייד. בערגעלסאָן איז זייער שטרענג צו זיינע טיפּן און צו זיך אַליין. אין זיין בייזיין (און ווען איז ער נישט אַנוועזנד אין זיינע ווערק ?) מוז מען פירן שטאַט און זיך היטן פון סתם רייד. און ווי ער איז נישט געהיט ביים שרייבן, ווי געמאָסטן און געוואויגן עס איז נישט ביי אים יעדע פראַזע, דאָך קען ער שפּעטער אַרויסשניידן פון דעם ווערק גאַנצע זייטן, גאַנצע קאַפּיטלעך, וועלכע זעען אויס פאַר אים איבעריק. ער איז אָפּט דער גרויסער אַכזר אויף זיינע אייגענע ווערק. גייט אַ ווערק נישט אין זיין דרך, איז ער עס

גרייט מעביר נחלה זיין און אויף שטענדיק, אָן קיין רחמנות. ביי קיין אידישן שרייבער זיינען געווים נישטאָ אזוי פיל אָנגעשריבענע זייטלעך, קאַפּיטלעך, גאַנצע טיילן פון ווערק, וואָס זיינען פאַרבליבן ליגן אין שופלאַד און וועלכע וועלן שוין קיינמאָל נישט זען די ליכטיקע שיין ווי ביי בערגעלסאָנען.

וויפל וואונדערבאַרע שילדערונגען און טיפן עס ליגן פאַרגראָבן אין אָט די געפסלטע קאַפּיטלעך. אָפטמאָל האָט ער חדשים און חדשים געאַרבעט אויף אַ ווערק, געלייגט פונדאַמענטן, אויפגעשטעלט די ערשטע שטאָקן, אָבער דערנאָך האָט ער אינמיטן איבערגעריסן דאָס ווייטערדיקע בויען. און מערקווירדיק: דעם גאַנצן מאַטעריאַל, וואָס ער האָט אריינגעבראַכט אין דעם אָנגעהויבענעם בנין, האָט ער נישט באַנוצט פאַר דעם נייעם געביי. פאַר דעם נייעם בנין האָט ער ארויסגעבראַכט נייעם שטאָף. יענער מאַטעריאַל איז פאַרבליבן ליגן אין באָדן, צווישן די רעשטאָוואַניעם יאָרנלאַנג.

* * *

סאַראַ וואונדערבאַרע סתירות מען טרעפט אָן אין בערגעלסאָנס שאַפן: איבערציייטיקע קהלתדיקע הבל־הבלים, און דאָך יונגטלעכע שיר־השירים־דיקע פאַרליבטקייט. אָט די עקסטרעמע עלעמענטן געפינען מיר אין אַלע זיינע ווערק, פון „אַרום וואָקזאַל״ ביז זיין „ביים דניעפּער״. בין־השמשות־דיקע געדריקטקייט און באַגינען־אויפשיינען. ניכטערע קלוגשאַפט אין שילדערן מענטשן, נאַטור, און רירנדיקע סענטימענטאַלקייט, וואָס באַגלייט, ווי אַ לייט־מאָטיוו יעדן געראַנגל, יעדע שווערע סיטואַציע, אין וועלכער עס געפינען זיך זיינע מענטשן. טרויער, טראַגיזם, קללה, וואָס ליגט אויף מענטשן, פאַרמשפּטקייט, און גלייכצייטיק פרייד, מונטערקייט, טיפע אינערוויניקסטע איבערגליקלעכקייט.

און איבער אַלץ און אַלעמען רוט שטענדיק אויף זיינע ווערק — פרייד פונם מייסטער — יום־טובדיקייט.